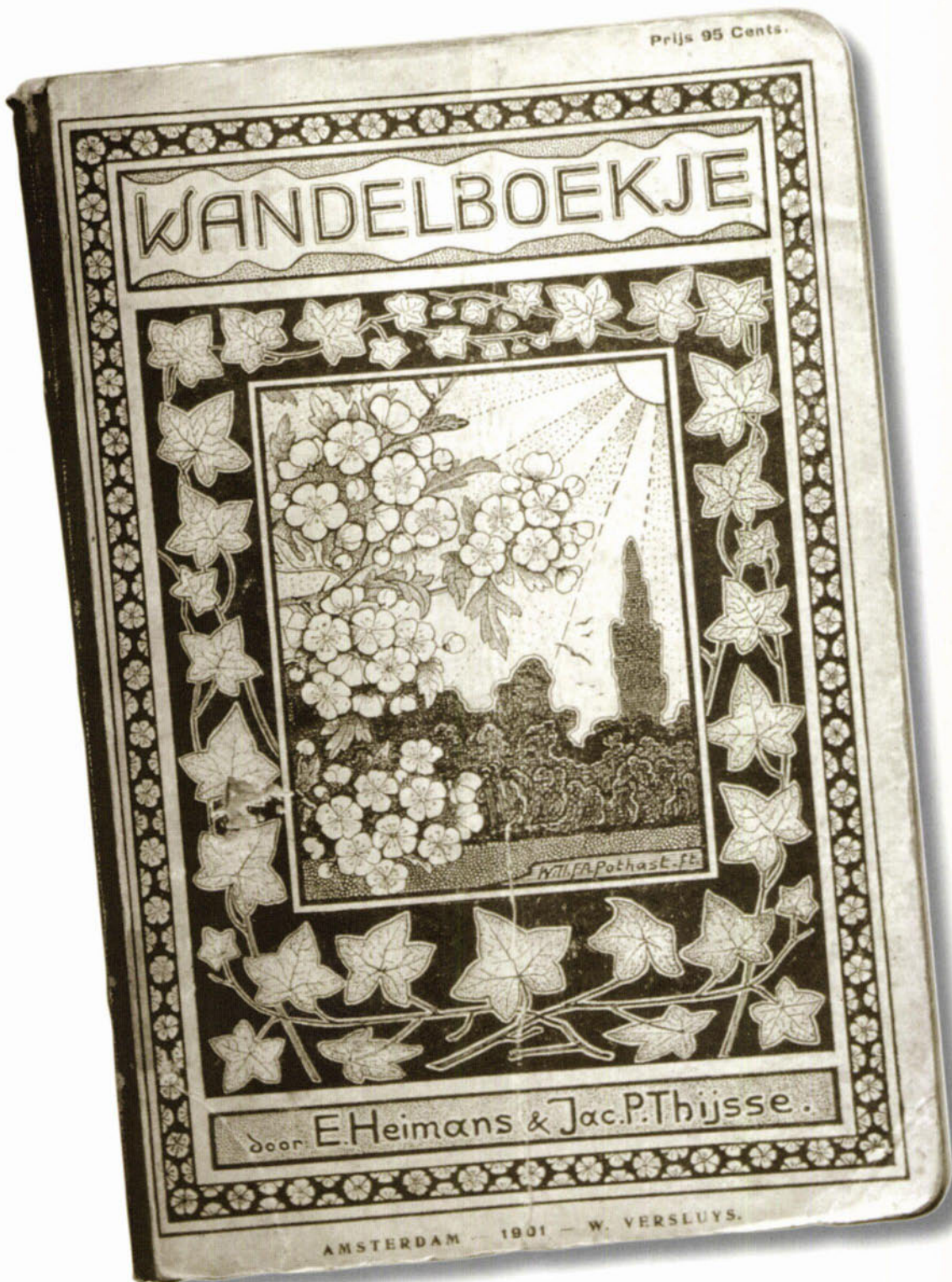

FEBRUARI 1999 JAARGANG 88

NATUURHISTORISCH

M A A N D B L A D

NATUURHISTORISCH GENOOTSCHAP IN LIMBURG

HOOFDREDACTIE

Drs. J. van der Coelen, Drs. B.G. Graatsma

REDACTIE

Drs. D.Th. de Graaf, J.T. Hermans, Dr. H.P.M. Hillegers, Mevr. Lic. M. Lejeune, Drs. T.J.D. Mulder

REDACTIE-ASSISTENT

R. Steverink

REDACTIE-ADRES

Postbus 882, 6200 AW Maastricht; e-mail: mail@nhmmaastricht.nl

COPYRIGHT

Auteursrecht voorbehouden. Overname slechts toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie. Door het inzenden van kopij verklaart de auteur dat hij het uitsluitend recht tot uitgeven aan het Natuurhistorisch Maandblad overdraagt; bij afwijzing vallen de rechten terug aan de auteur en wordt hem de kopij teruggezonden

Naast het **Natuurhistorisch Maandblad**, dat aan alle leden gratis wordt toegezonden, verschijnen regelmatig afleveringen van de reeks **Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg**. Ongeregeld verschijnen daarnaast nog de zg. **Uitgaven** (boeken en rapporten). Deze **Publicaties** en **Uitgaven** worden uitgegeven door de **Stichting Natuurpublicaties Limburg**, secretariaat: J. Hermans, Hertestraat 21, 6067 ER Linne, postgiro 6240547 te Melick

BASIS-ONTWERP TYPOGRAFIE

Stefan Graatsma, Maastricht

GRAFISCHE VERZORGING

bvdm, Bureau van de Manakker, Grafische producties bv, Maastricht

DRUK

Swalmer Handelsdrukkerij bv, Swalmen

ISSN 0028-1107

NATUURHISTORISCH GENOOTSCHAP IN LIMBURG

VOORZITTER

A.J.W. Lenders, Groenstraat 106, 6074 EL Melick

ALGEMEEN SECRETARIS

H. Schmitz, Vinkenbergring 6, 6074 DL Melick

SECRETARIS GEGEVENSLEVERING

R.E.M.B. Gubbels, Langs de Veestraat 15, 6125 RN Obbicht

PENNINGMEESTER

H. van der Weijden, Stellingmolen 14, 6049 GP Roermond. Telefoon 0475-311283

ADMINISTRATIE

A. Duysters (Bureau) en N.A. van de Wal (ledenadministratie). Adreswijzigingen, opgave nieuwe leden, inlichtingen over studiegroepen, enz. richten aan: Administratie Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Postbus 882, 6200 AW Maastricht. Tel.: 043-3213671. Postgiro: 1036366, voor België: 000-1507143-54

BESTELLINGEN van Publicaties, (oude) Maandbladen en andere uitgaven: uitsluitend schriftelijk bij het **Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap**, Groenstraat 106, 6074 EL Melick of door overmaking van de kosten van het gewenste (inclusief porto) op postgiro 429851 (voor België 000-1616562-57), onder vermelding van het gewenste

LIDMAATSCHAP

f 40,- (Bfr. 725) per jaar; jeugd-leden t/m 17 jaar, student-leden en 65+-leden f 20,- (Bfr. 360); bedrijven, verenigingen, instellingen e.d. f 120,- (Bfr. 2165)

LOSSE NUMMERS

f 5,-; leden f 4,- (m.u.v. extra dikke en themanummers)

INTERNET

<http://www.nhmmaastricht.nl>

STICHTING NATUURPUBLICATIES LIMBURG (SNL)

Uitgever van publicaties, boeken en rapporten van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg
Contactadres: J. Hermans, Hertestraat 21, 6067 ER Linne. Tel.: 0475-462440

STICHTING DE LIERELEI

Projectbureau voor onderzoek op het gebied van natuur en landschap in de provincie Limburg
Contactadres: P. Thomas, LTM-weg 26, 6412 BP Heerlen. Tel.: 045-5708870

STICHTING IR. D.C. VAN SCHAÏK

Stichting voor het beheer van onderaardse kalksteengroeven in Limburg
Contactadres: E. Lamkin, Sauterneslaan 44b, 6213 ET Maastricht. Tel.: 043-3471552

RICHTLIJNEN VOOR KOPIJ-INZENDING

Diegenen die kopij willen inzenden voor het **Natuurhistorisch Maandblad** worden dringend verzocht zich zoveel mogelijk aan de richtlijnen te houden zoals opgesteld door de redactie. Een overzicht van deze richtlijnen met bijbehorende toelichting kan worden aangevraagd bij bovenstaand redactie-adres.

BIJ DE VOORPLAAT

Omslag van de eerste druk van het *Wandelboekje voor natuurvrienden*, dat in 1900 van de pers rolde (ware grootte).

Onlangs verscheen van deze bijzondere veldgids een door J. Mennema geheel herziene twaalfde druk, gebaseerd op een nooit gepubliceerd, door Jac.P. Thijsse bewerkt manuscript dat hij schreef in de jaren 1943-1944.

Bij gelegenheid van de officiële presentatie van deze twaalfde druk werden een tweetal voordrachten gehouden die in dit februari-nummer in de vorm van een tweetal rijk geïllustreerde artikelen zijn opgenomen: zie blz. 26-35 (foto: Han Beeker).

INHOUD

DE SPORTFLANEUR 25

Marga Coesl

"KOMT MAKKERS, MEE NAAR BUITEN"

DE HISTORIE VAN HET WANDELBOEKJE 26

J. Mennema

NA ZESTIG JAAR EEN NIEUWE DRUK VAN HET WANDELBOEKJE VAN HEIMANS EN THIJSSE 32

J. Cortenraad & T.J.D. Mulder

UIT DE FLORA VAN LIMBURG ALEVERING 40 36

BOEKBESPREKING 39

VERENIGINGSNIEUWS 40

DE SPORTFLANEUR

Deze aflevering van het Maanblad is helemaal gewijd aan de sport. Ja, u leest het goed, de sport. Even doorbladerend zal u dit wellicht verbazen, want u komt geen voetbal, schaatsen, tennis of wielrennen tegen. Wellicht denksport, denkt u dan. Nee ook geen cryptogrammen of kruiswoordraadsels. Maar wel "natuursport", een door Heimans in het begin van deze eeuw geïntroduceerde sport. Hij definieerde deze tak van sport (waar overigens geen Olympische of wereldtitels mee te verdienen zijn) in het begin van deze eeuw als: "het erop uit trekken en met open vizier rond zien in de natuur". In een toelichting daarop gaat het dan verder over "het weerstaan van honger, dorst en andere kleine ongenoegens om ontdekkingen en waarnemingen te doen in de natuur: een eenvoudige en aangename hobby".

Excursie in Šumava, Tsjechië, zomer 1994 (foto: B. Graatsma)

Een groot deel van deze aflevering is gewijd aan wat ik zou willen noemen de eerste echte handleiding voor beginners in deze natuursport: het door Heimans en Thijssse geschreven "Wandelboekje voor natuurvrienden", waarvan de eerste druk in 1900 verscheen, ruim voor de definitie van de bijbehorende sport!

Een wandelboekje. Ja zeker, bedoeld om mee te nemen "in het veld". In een formaat dat paste bij de sportkleding (de jaszak) en met afgeronde hoeken om ezelsoren te voorkomen. Dit laatste misschien ook wel omdat het boekje zich vooral richtte op de beginnende sporters: "jeugdige wandelaars van 10 - 13 jaar".

Nou waren er al eerder wandelboekjes verschenen, maar een deel daarvan kon toch niet beschouwd worden als een echte handleiding bij de na-

tuursport. Zo publiceerde de onderwijzer Degenhardt al in de jaren zeventig van de vorige eeuw zijn "Wandelingen door de bezielde Schepping". U zult begrijpen dat de bedoeling van dit boekje meer te maken had met een andere tak van sport. Het bevatte dan ook geen echte maar alleen denkbeeldige ("virtuele" zouden we nu zeggen) wandelingen. De toen nog te definiëren natuursport ("het erop uit trekken") werd destijds vooral binnenshuis beoefend: alleen de theorie kwam aan bod. Zo was er voor die tijd ook het tijdschrift "Natuur, Lectuur voor in de Huiskamer", een sportmagazine voor een sport die nog moest worden uitgevonden.

Met Heimans en Thijssse was dat allemaal afgelopen. Thuis zitten was er niet meer bij. Er moest gewandeld worden. De natuurvriend of "natuurvorsch'er" van weleer zou in 1925 zelfs het predikaat "flaneur" krijgen, doelend op het "flink doorstappen om regelmatig even of langdurig stil te staan, te zitten of te liggen".

Een klein voorbeeld van de inspanning die deze sport vergt en wat het resultaat dan kan zijn vinden we in de beschrijving van een wandeling uit 1898. Na een wandeling van ruim 15 uur (!) - ik neem aan inclusief dat stilstaan, zitten en liggen - doen zij de eerste waarneming van een Eikelmuis in Nederland. Wat mij betreft een resultaat dat vergelijkbaar is met een Nederlands record "natuursport" of met de titel "sportflaneur van het jaar".

Er is veel veranderd sinds de eerste druk van het Wandelboekje. Het verschil tussen de eerste (uit 1900) en de elfde druk (uit 1938) zal niet zo groot geweest zijn, maar het verschil met de twaalfde druk (1998) is indrukwekkend in velerlei opzichten. Mennema beschrijft dat op boeiende wijze waardoor het boekje toch op een heel eigen wijze actueel is.

Ook het begrip "natuursport" is wat veranderd. Van "honger, dorst en ontberingen" is tijdens de excursies van de studiegroepen van het Genootschap bijna nooit iets te merken, in tegendeel. Het flinke doorstappen heeft vaak plaats gemaakt voor het langzaam schuifelen met streeplijst en potlood om toch maar vooral niets te missen. Maar het "regelmatig even of langdurig stil staan, zitten of liggen" is gebleven. Niet om te rusten maar om ter plekke gewapend met de "wandelboeken" van vandaag de confrontatie met een voor de flaneur onbekende soort aan te gaan totdat het hele team het eens is over een juiste determinatie.

De natuursport is ook een beetje een denksport geworden: zoveel soorten, zoveel (steeds weer - en niet alleen door de nieuwe spelling - veranderende) namen, zoveel te registreren en te administreren. Maar de resultaten mogen er vaak zijn. Kijkt u maar naar de sportuitslagen van de studiegroepen. Aflevering 40 van "Uit de Flora van Limburg" beschrijft een groot aantal "eerste vondsten", een enkele "tweede vondst" en een aantal herhalingen van vondsten van lang geleden. Leve de sportflaneurs.

Douwe Th. de Graaf

WANDELBOEKJE

E. HEIMANS & JAC. P. THIJSSSE

ISBN 90 261 1351 x
paperback / geïllustreerd / 264 blz.
Prijs: f 29,90
Uitgeverij De Fontein bv., Baam

De eerste druk van het *Wandelboekje voor natuurvrienden* verscheen in 1900, de elfde en laatste druk in 1938. Nu, maar liefst zestig jaar later, is de twaalfde, geheel herziene druk verschenen. Gebaseerd op een nog niet gepubliceerd, door Jac.P. Thijssse bewerkt manuscript dat hij schreef in de periode 1943-1944, en bewerkt door J. Mennema. Het aantal illustraties is drastisch uitgebreid. Ook zijn in deze twaalfde druk verschillende nieuwe platen met insecten en vogels opgenomen van de hand van dr. J. Wilcke. Adviezen, met name over de actuele Nederlandse namen van de afgebeelde sporenplanten en diergroepen werden onder meer gegeven door medewerkers van

het Rijksherbarium en het Nationaal Natuurhistorisch Museum.

Er waren geen betere vertellers over het natuurbeleven dan Heimans en Thijssse. De belangrijkste hoofdstukken in het *Wandelboekje* zijn *De Jaarkring* en de *Kleine Flora*, beide verlicht met meer dan honderd illustraties.

Dr. Jaap Mennema, bestuurslid van de Heimans en Thijssse Stichting en geen onbekende op het gebied van natuur en milieu, heeft ervoor gezorgd dat dit boek meer is dan een nostalgische herdruk. Hij schreef een inleiding tot *De Jaarkring* en heeft, met behoud van de authentieke informatie van Heimans en Thijssse, de *Kleine Flora* geactualiseerd.

Op dinsdag 10 november 1998 vond de officiële presentatie van het *Wandelboekje* plaats in museum Naturalis te Leiden. De feitelijke aanbieder van het eerste exemplaar van de geheel herziene twaalfde druk aan mevrouw G.H. Faber, Staatssecretaris van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij,

werd voorafgegaan door een tweetal voordrachten. Marga Coesèl van de Heimans en Thijssse Stichting schetste in een boeiende voordracht de (voor)geschiedenis van het *Wandelboekje* waarna de auteur/bewerker van de twaalfde druk, Jaap Mennema, nader inging op de nieuwe druk en de verschillen (en overeenkomsten) met de vorige druk. In haar toespraak zei mevrouw G.H. Faber onder meer: "Het *Wandelboekje* is opnieuw uitgegeven in een opgefrisste en vernieuwde vorm in de haastige jaren aan het einde van deze eeuw. Het is een felicitatie waard, want er zijn weinig publicaties die na een eeuw nog actueel zijn of - misschien - juist nog aan actualiteit winnen."

Omdat zowel de in Maastricht geboren Jac.P. Thijssse als de amateur-geoloog Eli Heimans een bijzondere band met Zuid-Limburg hadden, heeft de redactie gemeend er goed aan te doen de teksten van de genoemde voordrachten in de vorm van een tweetal rijk geïllustreerde artikelen in dit februari-nummer op te nemen.

"KOMT MAKKERS, MEE NAAR BUITEN" *

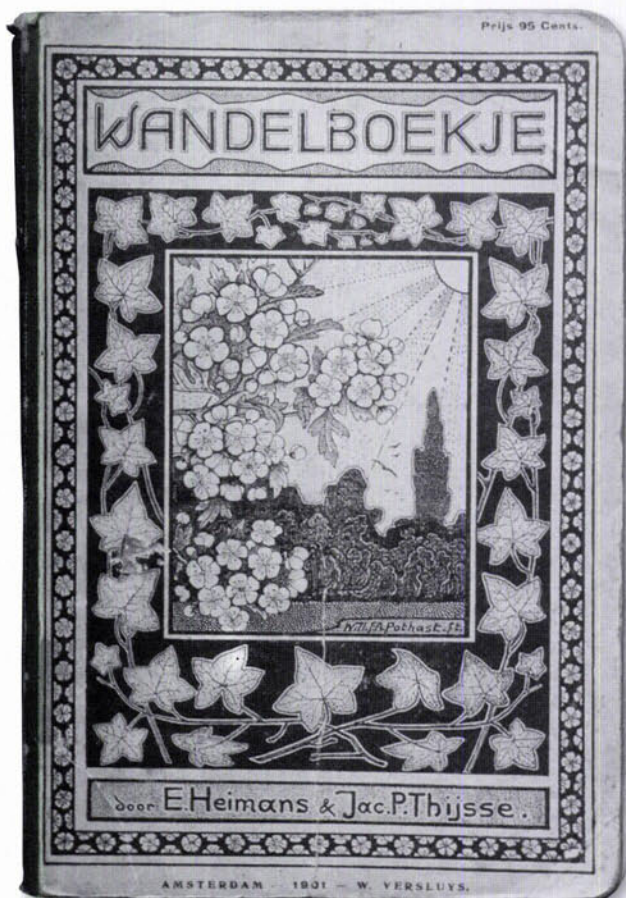
DE HISTORIE VAN HET WANDELBOEKJE

Marga Coesèl, *Fr. Halsplantsoen 30, 1399 EW Muiderberg*

EEN VERRASSING

Enkele jaren geleden bracht ik, in het kader van een studie voor de Heimans en Thijssse Stichting, een bezoek aan de heer J.H. Goedheer, voormalig medewerker van de firma Versluys. Versluys was de uitgever die het eind vorige eeuw aandurfde om het werk van de Tachtigers uit te geven en ook niet schroomde om het voor die tijd nogal ongewone werk van de amateurbiologen E. Heimans en Jac. P. Thijssse te publiceren (COESÈL, 1996). Bij het weggaan gaf Goedheer mij een in bruin papier gewikkeld pakje mee. Tot mijn verrassing was het een exemplaar van de elfde druk van het *Wandelboekje voor Natuurvrienden*, geschreven door Heimans en Thijssse. Het boek was voorzien van uitvoerige aantekeningen van Thijssse, bestemd voor een nieuwe druk. Goedheer had dit exemplaar destijds bij een verhuizing van Versluys uit de papierbak gevist en het steeds zorgvuldig bewaard. Dankzij de inzet van Jaap Mennema, bestuurslid van de Heimans en Thijssse Stichting, ligt er thans een nieuwe versie van het *Wandelboekje*. De eer-

FIGUUR 1
Omslag van het *Wandelboekje*. Het oorspronkelijke ontwerp van de in Roermond geboren kunstenaar W.F.A. Pothast (1877-1966) bevindt zich in de Plantagebibliotheek van de Universiteit van Amsterdam (foto: Han Beeker).

ste druk van dit boekje verscheen in 1900, dus bijna een eeuw geleden. Voldoende reden om eens te kijken naar het ontstaan en de achtergronden van deze bijzondere publicatie.

DE FIRMA HEIMANS EN THIJSSSE

Op het moment dat het *Wandelboekje* voor het eerst werd uitgegeven waren Heimans en Thijsse geen onbekenden meer voor het publiek. Vanaf 1894 hadden zij reeds de aandacht getrokken met hun reeks *Van Vlinders, Bloemen en Vogels*. Met deze aantrekkelijk geschreven en geïllustreerde boekjes en met hun in 1896 opgerichte tijdschrift *De Levende Natuur* hadden Heimans en Thijsse in korte tijd een kring van gretige lezers om zich heen verzameld. De samenwerking tussen de beide auteurs liep zo gesmeerd dat een tijdgenote sprak van de "firma Heimans en Thijsse" (WESTERDIJK, 1911)

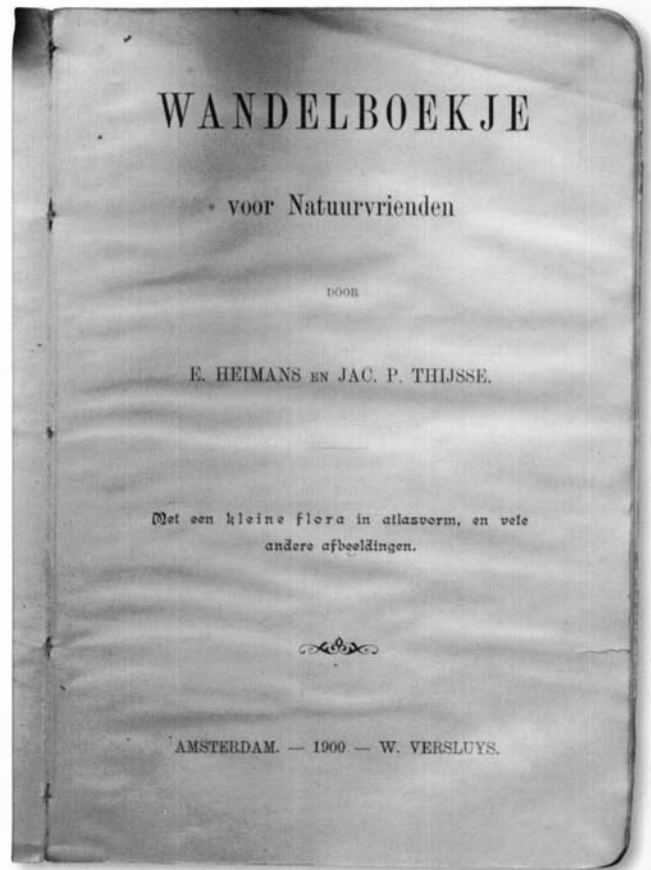
Tot de activiteiten van het ondernemende tweetal behoorde ook het samenstellen van een eigen flora, bestemd voor beginnende floristen. Uitgeverij Versluys bracht in 1899 voorzichtig een duizendtal exemplaren van de *Geïllustreerde Flora van Nederland* uit, maar er bleek zoveel vraag naar dat er in korte tijd nog drieduizend konden worden bijgedrukt. Omdat er van de zijde van vakbiologen enige kritiek klonk over het geringe wetenschappelijke niveau van de uitgave besloten de beide auteurs hun flora te gaan bewerken en riepen daarbij de hulp in van de bioloog H.W. Heinsius. De tweede druk verscheen uiteindelijk pas in 1909.

Ondertussen hadden Heimans en Thijsse in de behoefte aan een eenvoudig plantengidsje voorzien door het maken van hun *Wandelboekje* dat, met zijn kleine flora in atlasvorm, beginnende floristen aardig op weg hielp. Hoewel de auteurs in hun inleiding schreven met hun *Wandelboekje* te mikken op een "publiekje" van jeugdige wandelaars van tien tot dertien jaar, werd al gauw duidelijk dat de oudere jeugd en volwassenen ook interesse toonden voor de uitgave.

DE OMSLAG

Het *Wandelboekje* werd door Versluys uitgegeven met een olijfgroene omslag, naar een ontwerp vervaardigd door de uit Limburg afkomstige kunstenaar Willem F.A. Pothast. Zijn ontwerp, een tekening van een door

FIGUUR 2
Titelpagina van de eerste druk van het *Wandelboekje* (foto: Han Beeker).

zonnestrallen beschenen bossage met meidoornbloesem op de voorgrond, omgeven door een rand met klimopbladen en een tweede rand waarin de bloemetjes van de meidoorn terugkeren (figuur 1), is typerend voor de Nieuwe Kunst, de Nederlandse versie van de Art Nouveau of Jugendstil, een stijl die rond de vorige eeuwwisseling in de mode was. Het ontwerp viel kennelijk ook bij latere generaties steeds zo in de smaak dat het door Versluys bij geen enkele herdruk ingrijpend werd gewijzigd. Afgezien van enkele kleine details, zoals het weglaten van de prijs op de omslag, oogde het *Wandelboekje* bij de elfde druk in 1938 nog precies als bij de eerste. Gelukkig heeft ook uitgeverij Fontein vastgehouden aan de traditie en voor de omslag van de nieuwste versie van het *Wandelboekje* het oorspronkelijke ontwerp gehandhaafd. Wat helaas verdween, zijn de afgeronde hoekjes van het boek. Het *Wandelboekje* was oorspronkelijk vooral bedoeld als veldgids, dus om mee naar buiten te nemen en daarom uitgevoerd in zakformaat met afgeronde hoeken, zodat het gemakkelijk in de broek- of jaszak kon glijden.

WANDELBOEKEN IN DE 19E EEUW

Het *Wandelboekje voor Natuurvrienden* (figuur 2) was in 1900 beslist niet het eerste boek over wandeltochten door de natuur in Nederland. Aanvankelijk waren het vooral dominees en onderwijzers die hun lezers wilden wijzen op de almacht van God en de volmaaktheden van zijn schepping. Hiertoe behoorde de onderwijzer W. Degenhardt, die een vierdelig werk schreef onder de verheven titel *Wandelingen door de bezielde Schepping* (1870-'72). Zijn wandeltochten door de natuur waren overigens – zoals hij zelf ook ruiterslijk toegaf – slechts denkbeeldig. De predikant J. Craandijk wandelde wél in het echt en bovendien stond bij hem de scheppingsgedachte niet langer centraal. Dominee Craandijk wilde met zijn *Wandelingen door Nederland met Pen en Potlood* (1875-1884) een monument oprichten van het verdwijnend Nederland. Hij noteerde alles wat hij tegenkwam, maar het natuurschoon zag hij vrijwel geheel over het hoofd. Omstreeks diezelfde tijd publiceerde de

Rust aan den zoom van een dennenbosch bij Heino.

FIGUUR 3
Een afbeelding in de 1e tm. 4e druk van het Wandelboekje waarop twee heren zichtbaar zijn. Wellicht zijn dit Heimans en Thijssse. Indien dit het geval is dan betreft het hier de enig bekende foto waarop beide natuuronderzoekers tezamen voorkomen (de foto 'Heimans en Thijssse in het begin van hun samenwerking', o.a. afgedrukt in: J.A. Nijkamp e.a., 80 jaar KNNV (1981, pag. 13) is een collage) (foto: Han Beeker).

Leidse hortulanus H. Witte een boekje *Wandelingen in de Natuur* (1882). Witte had wél oog voor de flora en fauna, maar ook zijn boek droeg een heel ander karakter dan het latere *Wandelboekje* van Heimans en Thijssse. Witte beschreef zijn wandeltochten in de vorm van een dialoog tussen verschillende personen, een liefkoosde stijl in de vorige eeuw. Dergelijke "wandelboeken" waren te lezen als een roman, thuis in een luie stoel. De meeste negentiende-eeuwse boeken over de natuur noodden de lezers niet bepaald uit om zelf naar buiten te gaan. Natuurstudie was vooral een bezigheid voor binnenshuis. Typierend voor die tijd is de titel van het in 1859 gestarte tijdschrift *Natuur, Lector voor de Huiskamer*. Afgezien van artsen en apothekers gingen slechts weinigen de natuur in om planten en dieren te verzamelen en te bestuderen. De meeste mensen stonden huiverig tegenover de ongerepte natuur en bovendien overheerste de gedachte dat Nederland arm was aan natuurschoon, dat de natuur in de vlakke lage landen niet veel voorstelde, zeker niet vergeleken bij de woeste, ruige natuur in de Alpen of de tropen. De natuur in Nederland was onbekend en

onbemind. In de tweede helft van de negentiende eeuw traden echter enkele natuurkenners naar voren die pogingen deden om de waardering voor de inheemse natuur te doen stijgen en de kennis van de Nederlandse flora en fauna te vergroten. Zij deden lyrisch verslag van hun excursies en schreven opgetogen over het natuurgenot dat de veldbioloog ten deel valt (HARTSEN, 1865; SNELLEN VAN VOLLENHOVEN, 1872).

Eén van de belangrijkste exponenten van deze nieuwe richting was de Haarlemmer F.W. van Eeden. Deze amateurbotanicus trok vooral de aandacht met zijn artikelen voor het *Album der Natuur*, die in 1886 gebundeld werden onder de titel *Onkruid, Botanische Wandelingen door Nederland*. Zijn werk vormde een lichtend voorbeeld voor Heimans en Thijssse die een tekst van Van Eeden plaatsten boven het voorbericht van hun *Wandelboekje*:

"De plant is een onafscheidelijk deel van 't landschap, hetzij bosch, weide, veen, moeras of gebergte. Zij moet bestudeerd worden in het landschap als levend individu. Eerst dan geeft hare studie; dat onwaardeerbare genot (door Linnaeus gevoeld, toen hij de botanie

de *Amabilis Scientia* noemde), dien onweersaanbare drang naar de vrije natuur ... (en wat zoo nodig is voor ieder) ... harding tegen klimaat en vermoeienis, voetreizen, sport in practischen zin: zich gewennen aan weer en wind, aan ontberingen."

Het citaat verdween helaas bij de twaalfde druk.

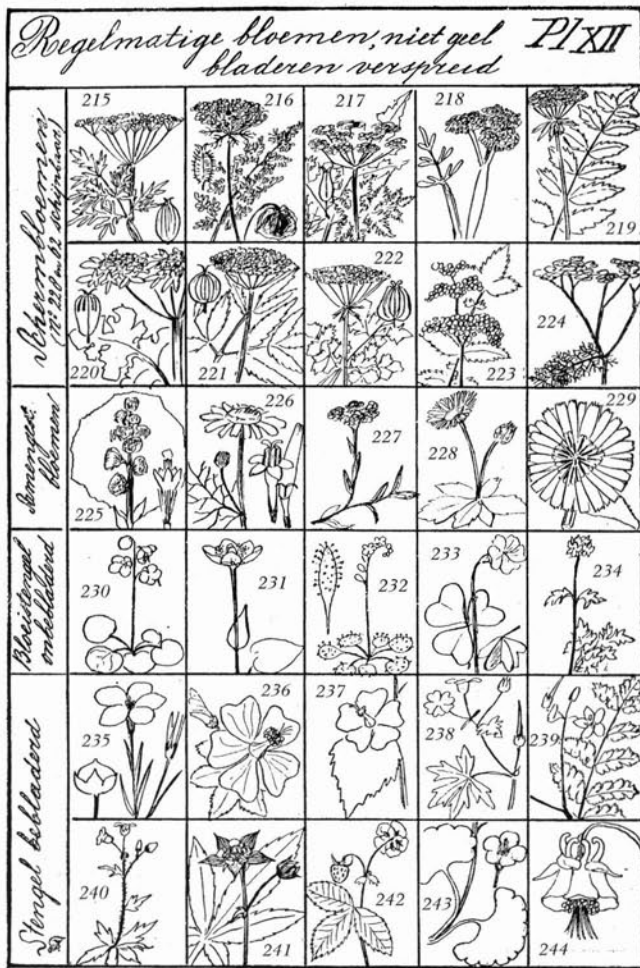
Vrijwel gelijk met het *Wandelboekje voor Natuurvrienden* verscheen een publicatie van de Amsterdamse onderwijzer P. Teunissen, getiteld *Op Excursie! Een 'Jaarboekje voor Natuurvrienden'* (1e jrg. 1899-1900) vergelijkbaar met het boekje van Heimans en Thijssse, maar gericht op het onderwijzend personeel. Het waren vooral de creatieve en begaafde Heimans en Thijssse die met hun verfrissende werk een groot publiek bereikten. Zij brachten de bezieling over en wekten "het verlangen naar buiten"; een oproep waaraan velen gretig gehoor gaven.

NATUURSPORT

Met hun *Wandelboekje* wilden Heimans en Thijssse zowel het wandelen als de natuursport bevorderen. Onder natuursport, een term bedacht door Heimans (THIJSSSE, 1921), verstonen zij: erop uit trekken en met open ogen rond zien in de natuur. Het weerstaan van honger, dorst en andere kleine ontberingen om ontdekkingen en waarnemingen te doen in de natuur. Zij propageerden de natuursport als een eenvoudige en aangename hobby. Uit een wat moeilijk te ontcijferen brief uit het Versluys-archief krijg je de indruk dat Heimans en Thijssse het door hen opgerichte tijdschrift *De Levende Natuur* aanvankelijk *Natuursport* hadden willen noemen (VERSLUYS, 1896). De term werd uiteindelijk alleen gebruikt in de ondertitel: *tijdschrift voor natuursport*.

Heimans en Thijssse wandelden zelf graag en veel (figuur 3). Vermoeienis werd onmiddellijk vergeten als er iets bijzonders op natuurhistorisch gebied te genieten viel. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het verslag dat Thijssse maakte van hun eerste gezamenlijke bezoek aan Zuid-Limburg, in de zomer van 1898 (THIJSSSE, 1898):

"Nu waren we al dertien uur onderweg, maar het paste niet, vermoeienis te tonen, op een weg ontworpen door Napoleon en bestemd, om in de kortst mogelijke tijd zijn legioenen van de Maas naar de Rijn te doen optrekken. (...) Die weg gaf heel wat te praten en te denken, we fleurden enigszins op. Heimans sloeg

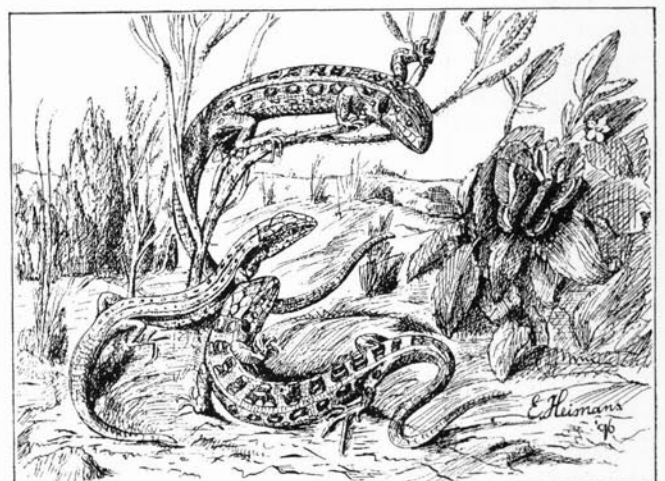
FIGUUR 4
Pagina-vullende plaat ten behoeve van de plantendeterminatie (tekening van Jac.P. Thijsse).

een roffel op zijn plantenbus, ik probeerde 'Partant pour la Syrie' te fluiten en zo stapten we moedig voort naar Margraten. Daar hoopten wij eigenlijk nachtverblijf te vinden, maar dat was mis, er zat niets anders op, dan voort te sukkelen naar Gulpen. 't Werd avond, ons napoleontische vonkje gloorde hoe langer hoe zwakker en de echte, nare vermoeyenis maakte zich van ons meester (...). Na enige tijd bereikten de twee vrienden een bos. Thijsse vervolgde: "We waren nog geen honderd pas er in doorgedrongen of Heimans verklaarde op vaste toon, dat hier 'een plekje' was en dat we verplicht waren er een half uurtje rond te zien". Het bleek inderdaad "een plekje" te zijn. Heimans en Thijsse zagen hier voor het eerst een Eikelmuis, de eerste vondst van deze soort in Nederland. Van dit soort verhalen wemelt het in de publicaties van Heimans en Thijsse. Vooral van Thijsse die Heimans ruim veertig jaar overleefde, zijn veel uitspraken over de wandelen natuursport vastgelegd. Met name in zijn

beroemde Verkade-albums lardeerde Thijsse zijn tekst vaak met herinneringen aan zijn omzwervingen. Met zijn "wanderalbums" spoorde hij miljoenen Nederlanders aan om er eens te voet op uit te trekken.

FLANEUR

Bij de opening van Thijsse's Hof in Bloemendaal, in 1925, zei Thijsse: "Mijn eigenlijke beroep is dat van wandelaar of flaneur" (HANA, 1965). Deze uitspraak, met name het woord flaneur, brengt ons bij een ander aspect van Heimans en Thijsse: de volkomen ontspannen wijze waarop zij aan natuurstudie deden. De twee vrienden konden flink doorstappen, maar zij vonden het minstens zo belangrijk om regelmatig rustig te gaan zitten en liggen in de natuur. Heimans begint zijn boek *Uit ons Krijtland* (1911) met een schitterende beschrijving van zijn overpeinzingen op zijn "liefste ligplekje", een plekje aan de oever van de Geul, waar hij zich 's middags te rusten had gelegd nadat hij eerst een stevige wandeling had gemaakt. Ook Thijsse benadrukte altijd het feit dat hij de natuur liefst zittend of languit liggend bekeek. Niet uit een soort luiheid, zoals een actieve, oude dame Thijsse wel eens verweet, maar om beter te kunnen waarnemen (THIJSSE, 1934). Het *Wandelboekje* verscheen in de oorspronkelijke versie met voorin een foto van twee heren die zich hebben neergevlid aan de rand van een dennenbos (figuur 3). En dat ondanks hun outfit: een driedelig pak en een hoge hoed. De foto is nogal onduidelijk, maar het is mogelijk dat de heren in kwestie Heimans en Thijsse zelf zijn. Als dit inderdaad het geval zou zijn, is de prent wel heel bijzonder, want er bestaat verder geen foto waarop de twee vrienden samen staan afgebeeld. Het is jammer dat het plaatje vanaf de vijfde druk is weggelaten, want het geeft de instelling en levensvisie van de beide auteurs van het *Wandelboekje* uitstekend weer.

FIGUUR 5
Afbeelding 'Hagedissen, loerend op een vlinder' (tekening van E. Heimans).

EERSTE TOT ELFDE DRUK

Heimans en Thijssse beseften dat zij het met hun boekje niet iedereen naar de zin konden maken. In hun inleiding schreven zij laconiek: "Aan raadgevingen, gevraagd of ongevraagd, heeft het ons niet ontbroken, maar veel hebben wij er niet aan gehad: mooi van buiten en van binnen; veel afbeeldingen vooral; leerzaam, maar zonder vakkennis en eigenlijke wetenschap te geven; eenvoudig, maar volstrekt niet te laag bij den grond blijven; niet te duur en niet te dik worden daar kwam het op aan, begrepen wij."

Als je het boekje bekijkt, blijkt het resultaat toch wel dicht bij het geschetste ideaal te komen. De tekst is prettig leesbaar en rijk geïllustreerd. Het zijn vooral de plaatjes die de charme van het boekje bepalen. En dat ondanks het feit dat ze uitsluitend in zwart-wit zijn. De meeste illustraties zijn gemaakt door Heimans en Thijssse zelf (figuur 4 en 5). Een deel daarvan was al eerder afgedrukt, maar zij hadden ook een flink aantal nieuwe plaatjes getekend. Daarnaast gebruikten zij

afbeeldingen van natuurillustratoren, zoals Joh. Jacobs, M.A. Koekkoek, A. Loran (figuur 6), Jan van Oort en mej. M.J. de Verwer. Pot-hast had behalve de omslag ook een aantal platen met vlinders, kevers en andere insecten gemaakt.

De eerste druk van het *Wandelboekje* begint met "een overzicht van het natuurleven in elke wandelmaand". Let op: niet iedere maand werd toen als een wandelmaand beschouwd. Vanaf de vijfde druk van 1911 wordt de complete jaarkring van januari tot en met december beschreven, maar in de eerste versies begint het overzicht in maart en eindigt het met de beschrijving van augustus en september. Vanwege de start van het wandelseizoen in de lente verscheen het boek in 1900 ook expres in de maand maart. Uitgever en auteurs hadden dat tijdstip nauwkeurig uitgekozen, zodat de lezers direct het hele groei- en bloeiseizoen vanaf het voorjaar konden volgen. Ze werden aangespoord er dadelijk op uit te trekken en niet te wachten tot mei, of zelfs niet tot april, want dan was volgens de auteurs "het mooiste" al voorbij.

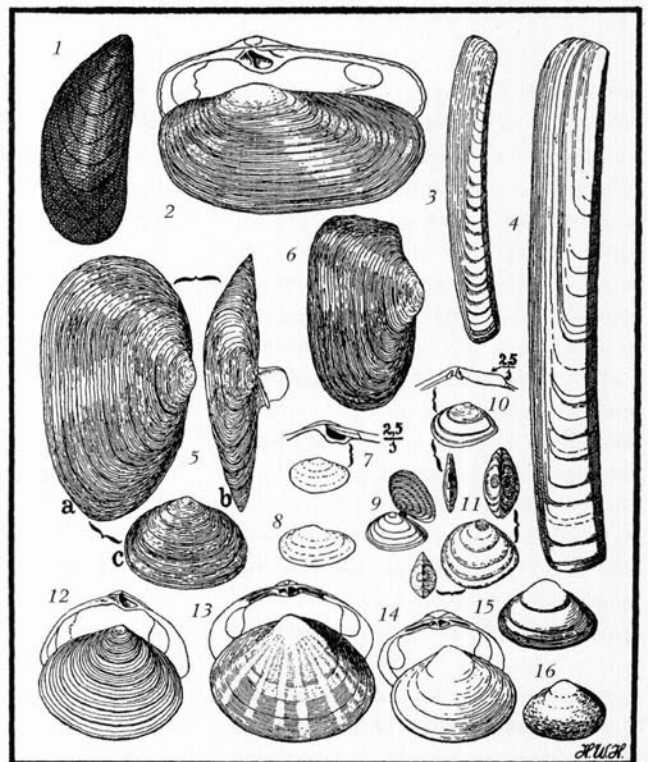
Het *Wandelboekje* bevatte al in de eerste druk een systematische lijst van planten volgens het wetenschappelijke systeem van Eichler. Een methode die Heimans en Thijssse nog niet in de eerste versie van hun flora uit 1899 hadden toegepast (maar die wel de basis vormde voor de tweede druk).

Het *Wandelboekje* werd in 1900 door pers en publiek onmiddellijk enthousiast ontvangen. In het Letterkundig Museum te Den Haag, waar zich een belangrijk deel van het Versluys-archief bevindt, zijn talrijke knipsels met recensies bewaard. Daaruit blijkt dat veel recensenten de naam van de auteurs beschouwden als een goede waarborg. Onderwijzer Jan Ligthart, een collega van Heimans en Thijssse, prees het *Wandelboekje* vanwege de geest die het werkje ademde en de praktische opzet (LIGTHART, 1900).

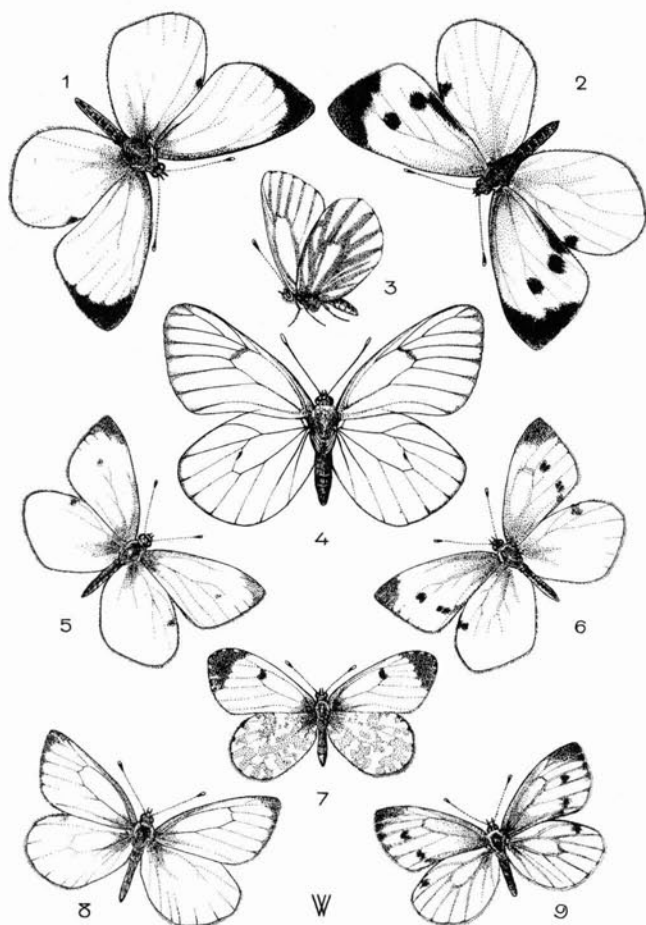
De belangstelling van het publiek was zo groot, dat de eerste druk van 3000 exemplaren al in 1901 gevolgd kon worden door een tweede druk. Doordat Versluys lange tijd de oplage vermeldde op de titelpagina, hebben we nu een aardig beeld van de verkochte aan-

FIGUUR 6
Pagina-vullende plaat met landslakken (tekening van A. Loran).

FIGUUR 7
Schelpen van het strand (tekening van H.W. Heinsius).

FIGUUR 8
Vlinderplaat met diverse
soorten 'Witjes' (tekening
van J. Wilcke).

tallen. Waarschijnlijk zijn er tot het begin van de Tweede Wereldoorlog in totaal ongeveer 35 duizend exemplaren van het *Wandelboekje* verspreid. Op veel scholen werden de boekjes klassikaal gebruikt. Er waren ook jongeren die hun zakgeld beetje bij beetje opsparden om een eigen *Wandelboekje* te kunnen kopen (SMEENK, 1996).

In de loop der jaren steeg de prijs van 95 cent tot het bedrag van f 2,25 dat voor de negende en volgende drukken moest worden betaald. De boekjes verschenen vanaf 1926 ook in versies met een slappe kaft. Gelijk met de prijs groeide ook de omvang van het werk. De uitbreiding zat vooral in het determinatiegedeelte. In het *Wandelboekje* konden op den duur ook namen van varens, mossen, schelpen, slakken en andere organismen met behulp van eenvoudige plaatjes worden opgezocht. De duidelijke afbeeldingen van de hand van deskundigen, zoals H.W. Heinsius (figuur 7) en E. Heimans' zoon Jacob, verhoogden de aantrekkelijkheid van het boek. Dit gold vooral voor de zeven platen met fraaie vogeltekeningen, vervaardigd door C. Eykman. Bij de elfde druk was het *Wandelboekje* uitgegroeid tot een complete veldgids. Bij deze druk uit 1938 werd de tekst ook in

de nieuwe spelling (de zogenoemde school- of examenspelling) omgezet, waardoor het boekje weer geruime tijd meekon.

VOORBEREIDINGEN TWAALFDE DRUK

Uitgeverij Versluys ging zich na de Eerste Wereldoorlog steeds meer concentreren op de schoolboekenmarkt en stootte daarbij het literaire werk en op den duur ook het populair-natuurhistorische genre geleidelijk af. De rechten van de reeks *Van Vlinders, Bloemen en Vogels* werden overgedaan aan uitgeverij Ploegsma die de zes deeltjes na de Tweede Wereldoorlog opnieuw uitbracht. Ander werk kwam terecht bij Schoonderbeek te Laren. Versluys hield echter wel de *Flora* van Heimans, Heinsius en Thijssse (de HH&T) en het *Wandelboekje* aan.

Halverwege de oorlog begon Thijssse aan de bewerking voor de twaalfde druk van het *Wandelboekje*. Hij was toen al achterin de zeventig. Wie de zorgvuldige correcties en uitvoerige aanvullingen bekijkt, zal zich verbazen over de energie waarover de bejaarde natuur liefhebber kennelijk nog beschikte.

Voorals als je weet dat hij in die tijd nog veel meer werk omhanden had, zoals de bewerking van de *Flora* en de redactie van *De Levende Natuur*. Op 26 november 1942 schreef Thijssse enthousiast aan Versluys: "Het *Wandelboekje* kan nu prachtig worden. Ik ga het inleidend jaaroverzicht helemaal opnieuw doorwerken" (THIJSSSE, 1942). Verrukt was Thijssse vooral van het plan om de twaalfde editie te voorzien van acht kleurplaten die door één van zijn jonge vrienden, de bioloog J. Wilcke, vervaardigd zouden worden (figuur 8).

De twaalfde editie van het *Wandelboekje*, zoals Thijssse die zich voor ogen zag, zou echter nooit verschijnen. Vanwege de problemen in het laatste oorlogsjaar, toen vrijwel het gehele openbare leven in Nederland plat lag, en Thijssse's dood, in januari 1945, werd de gereedliggende versie niet gedrukt. Na de bevrijding werd de *Flora* en *De Levende Natuur* voortgezet door Jacob Heimans, die al sinds de dood van zijn vader, in 1914, aan deze uitgaven meewerkte. Het *Wandelboekje*, waar niemand zich over ontfermde, raakte na 1945 in de vergetelheid. Totdat het, ruim vijftig jaar later, in het Thijssse-jaar 1995, weer boven tafel kwam.

NOOT

*) Oproep van E. Heimans en Jac.P. Thijssse boven het eerste hoofdstuk van hun *Wandelboekje voor Natuurvrienden* (van de 1e druk in 1900 tot en met de elfde druk in 1938).

SUMMARY

In 1995, the Heimans en Thijssse Stichting (Heimans en Thijssse Foundation) received a copy of the *Wandelboekje voor natuurvrienden* (Walking Tours for Naturalists) by E. Heimans and Jac. P. Thijssse, with hand-written annotations by Thijssse. The annotations, intended for a later, 12th edition, were made during the Second World War. For various reasons - including Thijssse's death in 1945 - the prepared version was never published. Thanks to the efforts of Dr J. Mennema, an entirely revised edition of the *Wandelboekje* was published at the end of 1998.

The present paper provides some background information on the origin of the first (1900) edition of the *Wandelboekje* and describes the alterations the booklet underwent in the course of the century.

LITERATUUR

- COESËL, M., 1996. Opkomst van natuurstudie en natuurbescherming in Nederland: feiten en achtergronden. In: A. VAN LOON et al. De eeuw van Thijse. Amsterdam, Heimans en Thijse Stichting.
- HANA, K., 1965. Feest in de natuur. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf.
- HARTSEN, F.A., 1865. Eene botanische wandeling in de omstreken van Rijsenburg. Proeve van topografische plantkunde.

- Album der Natuur jrg. 1865: 289-304.
- LIGTHART, J., 1900. Er is haast bij. School en Leven 1 (1899-1900): 474.
- SMEENK, C., 1996. In memoriam dr. Arie Scheygrond. Lutra 39(2) 1996: 57-65.
- SNELLEN VAN VOLLENHOVEN, S.N., 1872. Vijf entomologische wandelingen. Haarlem, Kruseman.
- THIJSE, JAC.P., 1898. Nieuws uit Zuid-Limburg. De Levende Natuur 3: 121-124.
- THIJSE, JAC.P., 1921. John Burroughs. De Groene Amsterdam-

mer 23-4-1921.

- THIJSE, JAC.P., 1934. De bloemen en haar vrienden. Verkade-album.
- THIJSE, JAC.P., 1942. Waarde Versluys. (Brief van Thijse aan Versluys, 26-11-1942). Heimans en Thijse Stichting, Jac.P. Thijse-archief.
- VERSLUYS, 1896. Uitgaande brieven van uitgeverij W. Versluys nr 18 (14-2-1896). Letterkundig Museum, Den Haag Versluys-archief.
- WESTERDIJK, J., 1911. Heimans en Thijse. Eigen Haard 37: 9-15.

NA ZESTIG JAAR EEN NIEUWE DRUK VAN HET WANDELBOEKJE VAN HEIMANS EN THIJSE

J. Mennema, Molenweg 32, 2242 HS Wassenaar

Het zo zorgvuldig door de heer Goedheer bewaarde manuscript van Thijse (COESËL, 1999) bevatte:

- een exemplaar van de in 1938 verschenen 11^e en laatste druk, voorzien van aantekeningen van Jac.P. Thijse, zowel wat betreft de tekst als de illustraties (figuur 1);
- handgeschreven nieuwe teksten van Thijse voor diverse maanden van *De Jaarkring* (figuur 2);
- nieuwe kleurenplaten van Dr. J. Wilcke op verzoek van Thijse vervaardigd ter aanvulling en vervanging van de oude zwartwit-prenten.

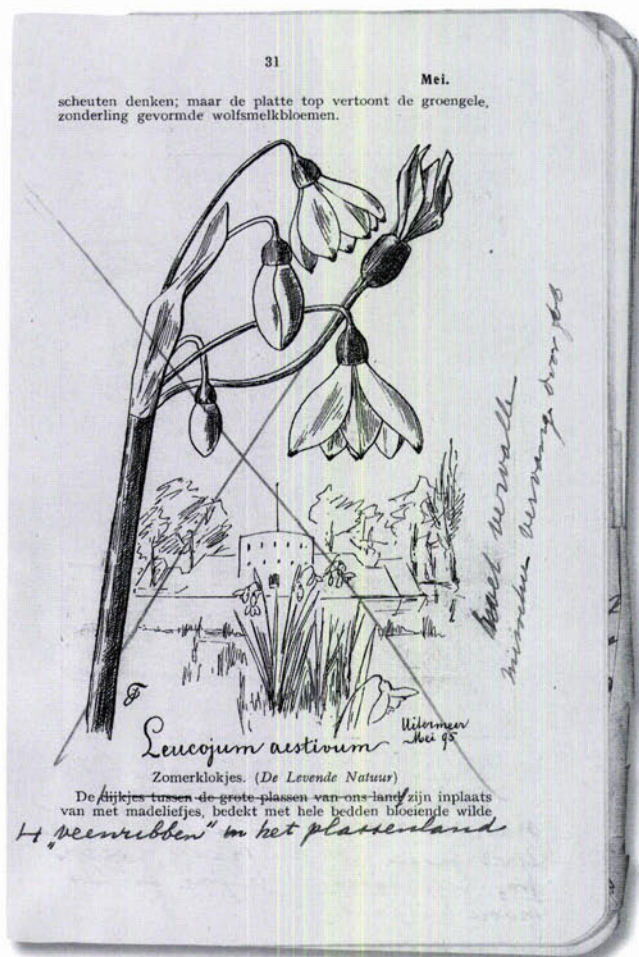
Allereerst ben ik begonnen met *De Jaarkring* door de geheel nieuwe en de deels verbeterde teksten in de thans geldende spelling en Nederlandse naamgeving uit te schrijven en deze toe te zenden aan een viertal meelezende adviseurs met de vraag: Wat vinden jullie ervan?

Het werd een gelijkspel: 2-2; twee laaiend enthousiast, twee zeer sceptisch: dat kun je zo niet publiceren! - niet omdat de tekst weinig boeiend zou zijn, integendeel, maar omdat er in de afgelopen ruim vijftig jaar in Nederland heel wat veranderd was.

Zo schrijft Thijse als nieuwe tekst in de maand maart: "De mestkar doet zijn triomftocht over weiden en hooilanden". Kom daar nu eens mee.

Hanenkammen - de paddestoelen wel te verstaan -, Bolderik en Vetblad waren 50 jaar geleden heel overvloedig te vinden, zo schrijft Thijse. Maar de zure regen heeft via een ingewikkeld proces de Hanenkam sterk doen verminderen. De Bolderik is uit zijn eigenlijk biotoop, onze rogge-akkers - zo die er nog zijn - verdwenen en wordt thans aangetroffen in de uitgezaaide berm van nieuwe wegen in het stedelijk milieu. Het Vetblad van onze vochtige heiden en onbemeste schrale graslanden is niet alleen in aantal groeiplaatsen zeer sterk achteruitgegaan, maar ook in aantallen individuen: van 10.000-en in de tijd van Heimans en Thijse tot niet meer dan zo'n 100 exemplaren thans (MENNEMA et al., 1985).

2-2! Twee zeer enthousiast, twee nogal sceptisch. Wat te doen? Met voetnootjes Thijse's briljante tekst - een Tachtiger waardig - verminken om onderaan de pagina de lezer teleurstelling op teleurstelling te bezorgen

FIGUUR 1
Pag. 31 uit de door Thijse
bewerkte 11^e druk.

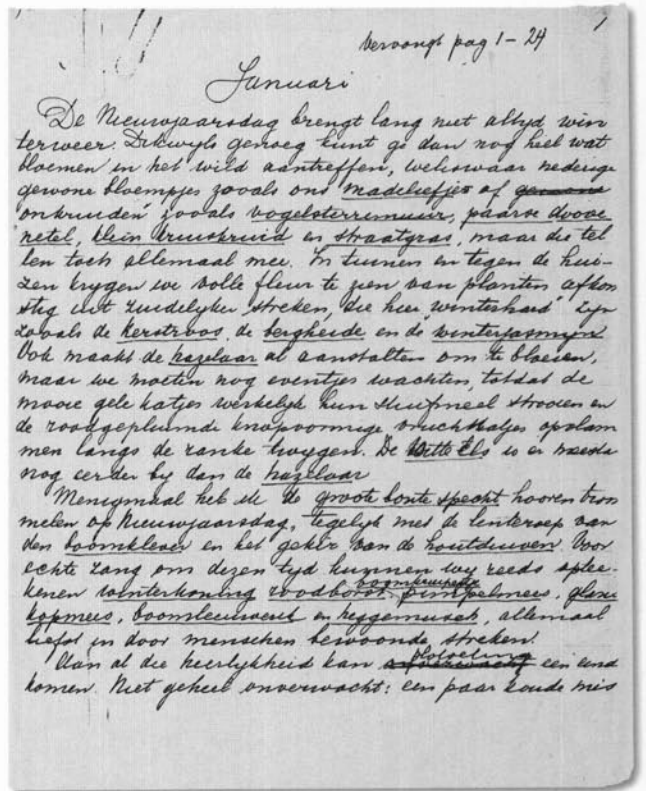
door te vermelden dat de Visotter inmiddels uit ons land is verdwenen, de vlindersoort Grote vos in Nederland is uitgestorven etc. etc.? Ik kon dit niet over mijn hart verkrijgen en besloot Thijsses tekst integraal op te nemen - en zonder voetnoten. Het is nu een echt natuurhistorisch verhaal geworden, met de nadruk op historisch!

Wel leek het mij goed om in een inleiding de argeloze lezer te waarschuwen voor het feit, dat in *De Jaarkring* de natuur in Nederland van vijftig jaar geleden werd beschreven. Op een aantal plaatsen is de tekst niet conform de huidige toestand, maar we kunnen nog steeds genieten van de beschrijvingen van Tjiftjaf en Fitis, van Nachtegaal en Koekoek, van Zwartkop en Tuinfluiter! En in onze voorjaarsbossen bloeien de Sleutelbloemen en de Bosanemonen, de Klaverzuring en het Muskuskruid, de Gulden boterbloem en het Longkruid nog nagenoeg even uitbundig als vijftig jaar geleden.

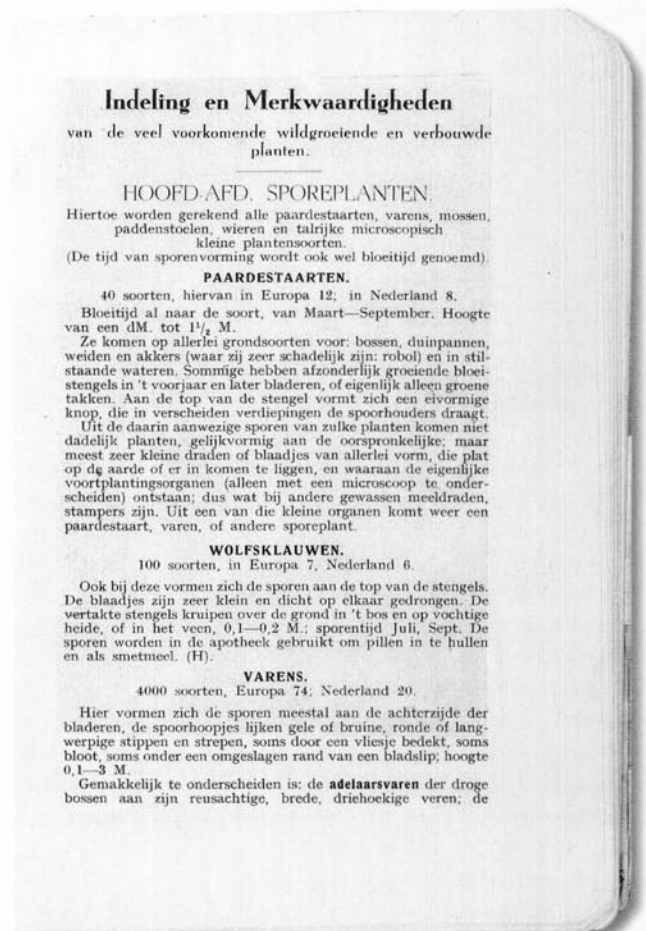
Na *De Jaarkring* hadden Heimans en Thijsses en het lijkt mij goed er even op te wijzen, dat ondanks de nieuwe teksten van Thijsses het *Wandelboekje* nog steeds duidelijk herkenbare bijdragen van Heimans bevat - een hoofdstuk opgenomen, getiteld *Indeling en Merkwaardigheden van de veel voorkomende wildgroeiende en verbouwde planten* (figuur 3). In systematische volgorde werden de kenmerken van de verschillende plantenfamilies behandeld en nadere bijzonderheden vermeld over diverse soorten, die tot de familie behoren.

Dit onderdeel van het *Wandelboekje* werd gevolgd door de *Kleine Flora van Nederland*. Door middel van een zeer eenvoudige determinatietabel werd verwezen naar een 17-tal, in latere drukken een 18-tal pagina's met kleine afbeeldingen van plantensoorten (figuur 4). Namen werden bij de kleine plantentekeningen niet vermeld, wel waren zij genummerd. Achterin was een alfabetisch register opgenomen, zodat de gebruiker aldaar kon vernemen dat de door hem gezochte plant, bij afbeelding 16 van Plaat I *Azolla* was en dat daarover op pag. 81 van de *Indeling en Merkwaardigheden van de veel voorkomende wildgroeiende en verbouwde planten* nadere bijzonderheden werden vermeld.

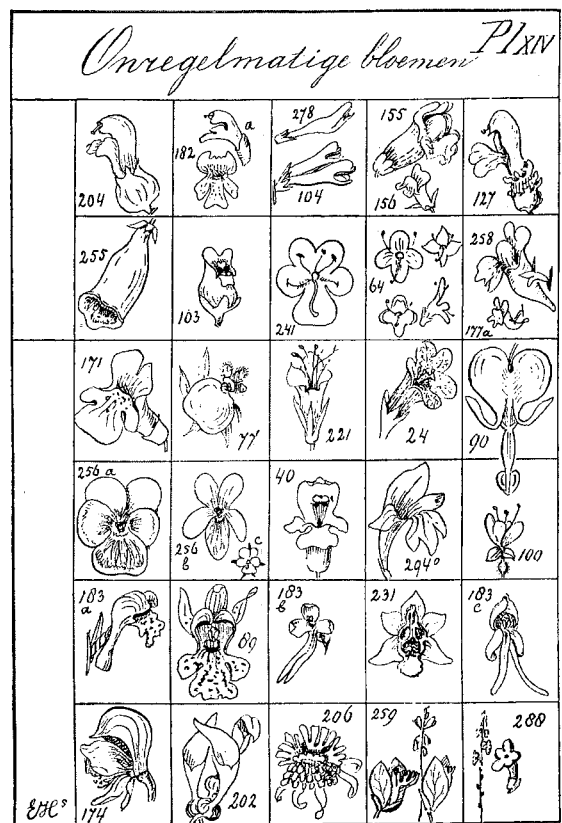
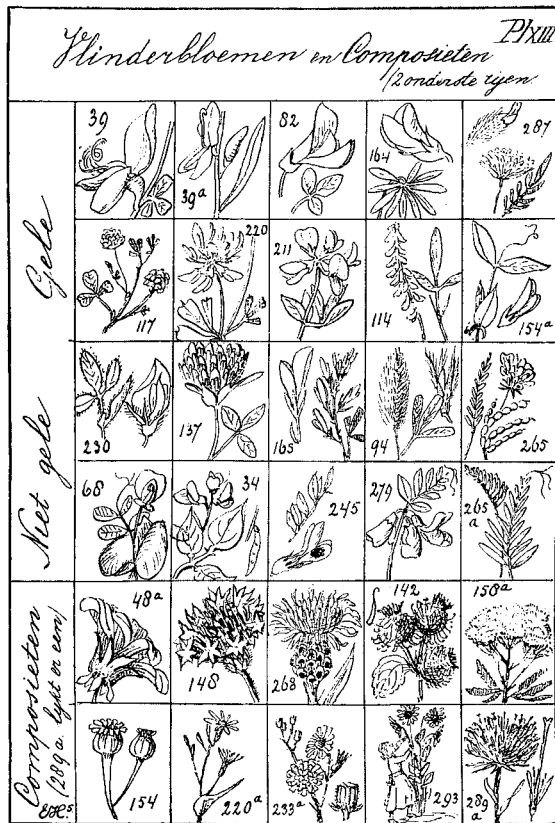
Aanvankelijk verwezen de nummers van de afbeeldingen inderdaad naar een alfabetische lijst van plantennamen. Maar botanici hebben

FIGUUR 2
De nieuwe begintekst van de maand januari voor De Jaarkring.

FIGUUR 3
Titelpagina uit de 11e druk van het hoofdstuk *Indeling en Merkwaardigheden van de veel voorkomende wildgroeiende en verbouwde planten*.

FIGUUR 4

De platen XIII en XIV uit de 1^e druk: Links de Vlinderbloemen en Compositen, rechts de Onregelmatige bloemen (tekening van E. Heimans).

de neiging om plantennamen, ook de Nederlandse, af en toe drastisch te wijzigen. Zo werd bijv. de oude naam Bloedaar vervangen door Kattenstaart. In de volgende drukken stond achter het betreffende nummer de naam Bloedaar met een verwijzing naar de nieuwe naam Kattenstaart en eerst daar vonden men de pagina, die verwees naar de biologische bijzonderheden van deze plant. Het voortdurend "repareren" van het register maakte dit onderdeel van het *Wandelboekje* steeds moeilijker toegankelijk.

Daarom heb ik in deze nieuwe druk voor een andere opzet van de *Kleine Flora van Nederland* gekozen. Maar: met behoud van de authenticiteit van de boeiende teksten van Heimans en Thijsse over de biologische bijzonderheden van de planten, met name hun bestuivingsmechanismen en met behoud van de toch wel heel karakteristieke plantenplaten!

De afbeeldingen op deze platen zijn opnieuw genummerd - van 1 tot 392 - en ik heb de platen gecombineerd met de bijbehorende tekstdelen uit de *Indeling en Merkwaaardigheden van de veel voorkomende wildgroeiende en verbouwde planten*.

Wie denkt op basis van enige gelijkenis met de afbeelding de plant, die hij gevonden heeft te herkennen, kan nu direct naast de plaat de naam en de bijbehorende tekst lezen. Voorts heb ik deze tekst geactualiseerd op basis van gegevens, waarover wij nu beschikken!

En omgekeerd: Wie iets wil weten over bijv. de Okkernoot, zoekt in het register naar deze naam en wordt dan verwezen naar de afbeelding op plaat III, nummer 32. Direct achter de naam vindt hij de naam van de familie, waartoe de plant, in dit geval de Okkernoot behoort, het aantal soorten, dat deze familie over de hele wereld kent en hoeveel hiervan in Nederland voorkomen, in dit geval 3, maar dan wel aangeplant!

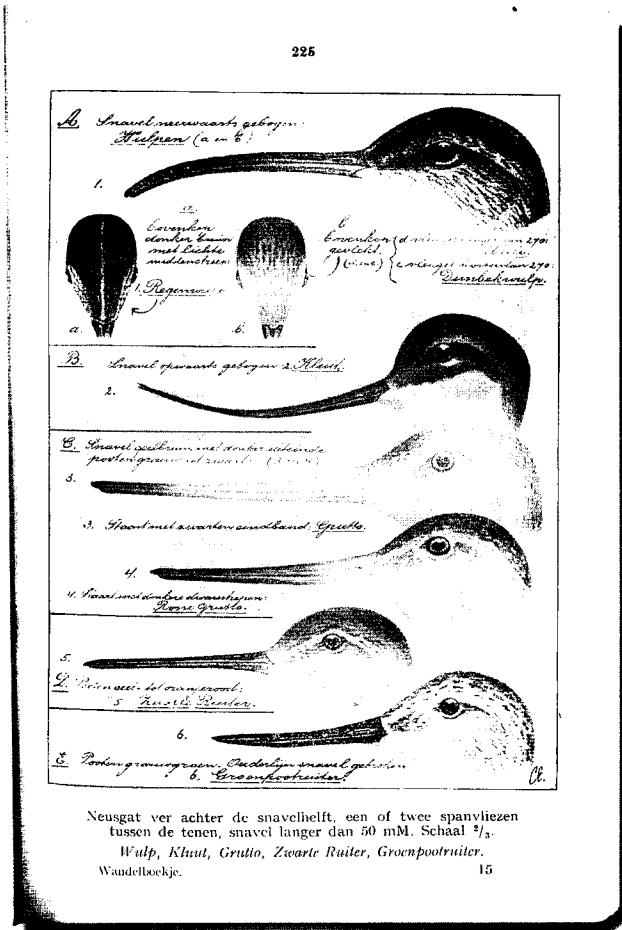
Het is opmerkelijk, dat Thijsse destijds aan uitgever Versluys schreef, dat er eventueel maar wat illustraties moesten verdwijnen als de uitbreiding van zijn tekst van *De Jaarkring* dit noodzakelijk maakte (THIJSSSE, 1942). Gelukkig bleek uitgever Wim Hazeu bereid het aantal illustraties, zowel bij *De Jaarkring* als bij de *Kleine Flora van Nederland*, uit te breiden, omdat hij met mij van mening was, dat dit het

Wandelboekje aantrekkelijker zou maken. Het aantal pagina's is dan ook in deze nieuwe druk, in vergelijking met de voorgaande uit 1938, van 246 naar 264 gebracht.

Het was tevens opmerkelijk, dat Thijsse in zijn manuscript menigmaal aangaf een tekening te doen vervangen door een foto (figuur 1). Aanvankelijk heb ik deze aanwijzing niet willen volgen en ben ik op zoek gegaan in oude afleveringen van *De Levende Natuur*, het tijdschrift van Heimans en Thijsse naar prenten, die geschikt waren om in de nieuwe druk van het *Wandelboekje* te worden opgenomen. Maar die speurtocht in de bibliotheek van het Rijksherbarium leverde niet voldoende nieuwe - of beter gezegd oude - illustraties op. Daarom ben ik uiteindelijk toch gewicht voor de aanwijzingen van Thijsse en heb ik vele foto's en dia's uit eigen collectie toegevoegd. Ik prijs mij daarbij gelukkig dat ik ook kon beschikken over plantendia's van wijlen mijn schoonvader M.D. Moes.

Tenslotte wat de nieuwe druk van het *Wandelboekje* betreft, de appendix: de pagina vullende prenten met insecten, lagere planten,

225

FIGUUR 5
Een van de historische vogelprenten van Eykman, nog steeds aanwezig in de nieuwe druk!

schelpen, slakken en vogels.

Verschillende daarvan stonden op een willekeurige plaats door het boek heen. Het leek mij juist al deze platen bijeen te brengen aan het eind van het boek. De regelmatige gebruiker van het Wandelboekje zal heel spoedig de prent weten te vinden, waar mogelijk de schelp staat afgebeeld, die hij aan het strand heeft gevonden.

Thijsses' verzoek om een aantal nieuwe prenten van Dr. Wilcke in kleur te plaatsen, is niet ingewilligd. Niet alleen om commerciële redenen - het Wandelboekje moet tegen een concurrerende prijs worden aangeboden - maar ook vanwege de eenvoudige, doch indringende eenheid, die het boekje uitstraalt. Bovendien, wie bijv. de historische vogeltekeningen van Eykman (pag. 249-254) bekijkt (figuur 5), ziet een stukje historie van de studie

van de Nederlandse vogels. De veldkijker en de teelens waren ten tijde van Dr. Eykman nog niet zodanig ontwikkeld, dat het herkennen van vogels en het fotografisch vastleggen van hun aanwezigheid hier te lande, gemeengoed was. Het klinkt misschien wat cru, maar vogels determineerde je als je ze in de hand had. En daarom had in de beginjaren van het Wandelboekje het jachtgeweer voor de vogelaar een grotere voorliefde dan de toen nog vrij bescheiden veldkijker. Eykmans prenten bewijzen het: hij onderscheidt de vogels, in dit geval de steltlopers op de plaats van het neusgat in de snavel en het spanvlies tussen buiten- en middenteen. En dat was met de kijker uit die tijd niet waar te nemen! Wel met de vogel als balgie!

Het opnemen van kleurenfoto's en kleurentekeningen zou m.i. een inbreuk zijn op de

cultuurhistorische waarde, die het Wandelboekje in zich herbergt. De historische vogelprenten van Eykman zouden vervagen bij de - overigens prachtige - kleurenportretten van de door Wilcke zo kundig vervaardigde tekeningen van diverse insectengroepen en vogels.

Dit alles lijkt een warm pleidooi voor de uitgave van een Wandelboekje, dat vooral appelleert aan de nostalgie van al diegenen, voor wie het Wandelboekje de eerste stap betekende op weg naar hun natuurbeleven. "Het Wandelboekje was het bijbeltje van mijn moeder, die mij mijn eerste plantjes leerde kennen" zo schreef mij een van mijn zeer gewaardeerde adviseurs. Hoewel ik deze meestal oudere natuurliefhebbers het genoegen niet wil ontzeggen van een terugblik op hun jeugd, hoop ik toch voor alles met deze nieuwe druk de mensen van nu en met name de jeugd van nu te bereiken.

Het propageren van het natuurbeleven, dat de basis moet vormen van de gezonde gedachte dat natuur waard is om behouden te blijven, was een eerste taak van Heimans en Thijsses. De Heimans en Thijsses Stichting, mede-uitgever van de nieuwe druk van het Wandelboekje, moet die taak blijven benadrukken. Het is van groot belang, dat in elke generatie weer jongeren opgroeien, die in de geest van Heimans en Thijsses verder werken.

Als ik met deze nieuwe druk van het al bijna een eeuw oude Wandelboekje weer enkele van deze jongeren heb kunnen bereiken, dan is mijn taak volbracht. Maar ik hoop tevens, dat deze druk van het Wandelboekje vele lezers zal begeleiden op een zeer vertrouwd pad: met Heimans en Thijsses de natuur in!

LITERATUUR

COESÉL, M., 1999. Komt makkers, mee naar buiten - De historie van het Wandelboekje. Natuurhistorisch Maandblad 88 (X): 26 - 32.
MENNEMA, J. et al., 1985. Atlas van de Nederlandse Flora 2: 238.
THIJSSSE, JAC.P., 1942. Brief aan Versluys, 22 november 1942.

UIT DE FLORA VAN LIMBURG

AFLEVERING 40

J. Cortenraad & T.J.D. Mulder, Postbus 5700, 6202 MA Maastricht

Deze aflevering bevat waarnemingen van min of meer bijzondere planten uit de jaren 1997 en 1998. De atlasbloknnummers zijn in het algemeen op te vragen uit Inventar-bestanden met flora-gegevens van het Genootschap of na te zoeken in het archief van de Plantenstudiegroep. Nieuwe meldingen van bijzondere vondsten kunt U zoals altijd doorgeven aan de secretaris van de Plantenstudiegroep, dhr. E. Blink te Gronsveld.

LANSVAREN (POLYSTICHUM LONCHITIS) (FIGUUR 1)

Twee exemplaren op een silex-helling in de NEKAMI-helling bij Bemelen (J. Egelmeers, juni 1998).

De eerste vondst in Limburg van deze zeldzame varen. Op een met gebroken vuistgrote vuursteenknollen bedekte wand in het als beschermd natuurmonument aangewezen deel van de kalksteengroeve van de firma Ankerpoort. Behalve de Lansvaren werden ook aangetroffen: Steenbreekvaren (*Asplenium trichomanes*), Muurvaren (*Asplenium ruta-muraria*) en Blaasvaren (*Cystopteris fragilis*, van deze drie soorten meer dan 100 ex.), Tongvaren (2 kleine planten), Rechte driehoeksvaren (*Gymnocarpium dryopteris*, 1 plant) en Stijve naaldvaren (*Polystichum aculeatum*, 25-50 exemplaren, alle relatief klein, vermoedelijk jonge exemplaren).

De helling was voor ca. 25% bedekt met jonge, ca. 4 m hoge bomen, voornamelijk berken. Naast de Lansvaren was ook de Rechte driehoeksvaren nog niet eerder hier aangetroffen.

ZWARTSTEEL (ASPENIUM ADIANTUM-NIGRUM)

Op de brug die onderdeel uitmaakt van de oprit naar huize De Kolck bij Broekhuizer-vorst, circa 20 exemplaren (J. van der Coelen en R. Schols, september 1998).

De eerste vondst die ooit in Limburg gedaan is van Zwartsteel ten noorden van Kessel. De groeiplaats sluit aan bij het overgrote deel van de groeiplaatsen in Nederland in de vondsten van na 1950: oude, vochtige muren.

TONGVAREN (ASPENIUM SCOLOPENDRIUM)

Op een muur langs het Afwateringskanaal dat

loopt van Helenaveen naar de Maas bij Kessel. Ca. 1 km ten noordoosten van Neer (R. Huinen, Vegetatiekartering Provincie Limburg - verder afgekort als "VPL", zomer 1998).

Een exemplaar in de Schone grub (Savelsbos, 62-31-41, 1997, K. Eichhorn).

Twee exemplaren op de silex-hellingen in de NEKAMI-groeve bij Bemelen waar ook de Lansvaren werd gevonden (juli 1998, T. Mulder).

In de rest van Europa komt de Tongvaren op veel plaatsen voor in vochtige hellingbossen (figuur 2). In Zuid-Limburg wordt de soort sporadisch op overeenkomstige groeiplaatsen aangetroffen.

MUIZENSTAARTJE (MYOSURUS MINIMUS)

Veel langs grazig pad en in aangrenzende maisakker bij het grindgat Pol nabij Heel (R. Barendse, VPL, zomer 1998).

Voor zover bekend de eerste vindplaats in Limburg ten westen van de Maas na 1950. Uit de periode vóór 1950 zijn overigens ook slechts uit twee uurhokken vondsten in Limburg ten westen van de Maas bekend. Na de reeks vondsten de afgelopen jaren in Zuid- en Midden-Limburg ten oosten van de Maas wellicht het gevolg van de uitbreiding in Limburg.

STINKEND NIESKRUID (HELLEBORUS FOETIDUS)

Enkele exemplaren op steile kalkrijke, enkele jaren geleden van grotere bomen ondane helling in het Savelsbos (1997, J. Cortenraad en T. Mulder).

Een tweede vondst in Zuid-Limburg, hemelsbreed circa 500 m verwijderd van de eerste, op de zuidhelling van de Riesenbergrug. Op beide plaatsen zaait de plant zich goed uit.

BRAVE HENDRIK (CHENOPODIUM BONUS-HENRICUS)

Eén exemplaar op de St.Pietersberg (H. Hillegers, zomer 1997).

De laatste decennia nog maar van één groeiplaats in Limburg bekend: een kleine groep op een driesprong nabij Epen. Vóór 1950 in 75 uurhokken in Nederland aangetroffen, vooral in Zuid-Limburg. Zowel vóór als na 1950 onder andere gevonden in het uurhok waar in de St.Pietersberg ligt.

FRANSE AMARANT (AMARANTHUS BOUCHONII)

Enkele planten in berm langs bietenakker bij Haselt, tussen Reuver en Beesel (G. Peeters, VPL, 7 september 1998).

FIGUUR 1
De Lansvaren (*Polystichum lonchitis*) in de Nekali-groeve (foto: T. Mulder).

FIGUUR 2
Tongvaren (*Asplenium scolopendrium*) in een vochtig ravijnbos in de Belgische Ardennen
(foto: B. Graatsma).

Roermondse Weerd, 1 plant in bietenakker
(G. Peeters, VPL, 20 september 1998).

In bietenakker bij Haelen, in het Maasdal ten zuiden van de Maascentrale (G. Peeters, VPL, 26 september 1998)

In wildakkertje langs de Roer bij Herkenbosch (R. Barendse, VPL, zomer 1998).

Deze soort komt waarschijnlijk op meer plaatsen in Limburg voor. Ze heeft zich vanuit Zuidwest-Frankrijk over heel Frankrijk en verder noord- en oostwaarts uitgebreid. De plant wordt reeds vanaf begin jaren '90 op het emplacement van station Maastricht waargenomen.

CARTHUIZER ANJER (*DIANTHUS CARTHUSIANORUM*)

In talud van beek bij Boukoul. Daar waarschijnlijk terecht gekomen vanuit inzaaiing: de plant staat tezamen met Rechte ganzerik (*Potentilla recta*) en Wilde marjolein (*Origanum vulgare*) in een wegberm 100 m verderop (R.

Barendse, VPL, zomer 1998).

Ook op andere plaatsen in Limburg is de soort aangetroffen in het gezelschap van andere zeldzame planten waarbij het vermoeden bestaat dat er sprake moet zijn geweest van inzaaiing.

De soort is reeds vóór 1980 van zijn natuurlijke groeiplaatsen in Nederland verdwenen.

MANTELANJER

(*PETRORHAGIA PROLIFERA*) (FIGUUR 3)

Op strekdam in de Maas nabij Eijsden, Belgisch grondgebied (R. Wolfs, zomer 1997).

Op weggetje langs sportvelden nabij Epen (A. Vingerhoeds, 30 mei 1997).

Talrijk op krijtrotsen bij de Kluisberg te Bemelen (J. Cortenraad, juli 1997).

De plant komt efemeer voor in Limburg. De groeiplaats langs de Maas is vermoedelijk ontstaan als gevolg van de overstromingen in 1993 en 1995.

FIGUUR 3
Mantelanjer
(*Petrorhagia prolifera*)
(foto: M. Lejeune).

NACHTKOEKOEKSbloem
(*SILENE NOCTIFLORA*)

Twee exemplaren op omgewerkte voormalige grindweg op de St.Pietersberg (zomer 1997, H. Hillegers).

De laatste decennia was dit akkeronkruid van kalkrijke grond nog maar van één km-blok in Zuid-Limburg (nabij Eijs) bekend.

GESTEELD GLASKROOS
(*ELATINE HEXANDRA*)

In opnieuw uitgegraven ven, de Schoorkuilen, bij Nederweert (R. Barendse, VPL, zomer 1998)

Dit is - voorzover nu bekend - de derde plek in Limburg. De andere groeiplaatsen liggen in de Banen bij Nederweert (na de opschoning van het ven) en bij Schinveld, in een natuurontwikkelingsproject.

BERGHERTSHOOI
(*HYPERICUM MONTANUM*)

Enkele exemplaren op steile kalkrijke, enkele jaren geleden van grotere bomen ondane helling in het Savelsbos (1997, J. Cortenraad en T. Mulder)

Zes planten op recent in het Oombos aangelegde kapvlotte (1997, K. Eichhorn).

Uit de periode 1980-1996 zijn in de Atlas van de Flora van Zuid-Limburg alleen waarnemingen te vinden uit de hellingbossen aan de zuidzijde van de Geul bij Geulhem uit een drietal naast elkaar gelegen kilometerblokken.

FRAAI HERTSHOOI
(*HYPERICUM PULCHRUM*)

Enkele exemplaren op een bospad in populierenbos 1 km ten noorden van Roggel (R. Huinen, VPL, zomer 1998).

Enkele planten in open Grove-dennenbos behorend tot de gemeentebossen van Swalmen en 20-30 planten langs bospad in dichte naaldhoutopstand in het Munnichsbos (G. Peeters, VPL, zomer 1998)

In vochtige greppel nabij de Wolfshoeve op het plateau ten oosten van de Meinweg. Samen met o.a. *Centaurea erythraea* (R. Barendse, VPL, zomer 1998).

Uit de verspreidingskaart in de Atlas van de Nederlandse Flora blijkt dat de plant vroeger vrij veel voorkwam in Zuid-Limburg en in een brede strook aan weerszijden van de Maas tot en met Venlo en van Bergen tot Mook. In Zuid-Limburg heeft de plant zich nog enigszins weten te handhaven, vooral op open plekken in hellingbossen, o.a. kapvlakten. In Noord- en Midden-Limburg is ze schaars geworden.

FIGUUR 4
Springzaadveldkers
(*Cardamine impatiens*)
(foto: M. Lejeune).

SPRINGZAADVELDKERS
(*CARDAMINE IMPATIENS*) (FIGUUR 4)

Enkele tientallen langs een bospad in het gebied Bakheide bij Beesel en tientallen planten op verruigend talud langs de Maas ter hoogte van de Biesweerd, ten zuiden van de monding van de Swalm (G. Peeters, VPL, juni respectievelijk mei 1998).

Petit-Gravier, tientallen planten (J. Cortenraad, zomer 1997).

Wordt de laatste jaren op diverse plaatsen gevonden, vooral langs de Maas.

KALKKRAKET
(*CALEPINA IRREGULARIS*)

Circa 20 planten in een verruigde graft nabij de Vrakelberg (R. Huinen, VPL, zomer 1998). Op diverse plaatsen in een steile wegberm tussen Colmont en de weg Ubachsberg-Wijlre. Meer dan 500 exemplaren (J. Cortenraad, april '98).

Het blijkt dat de soort nog steeds is te vinden bij de Vrakel- en Fromberg, op wisselende plaatsen, meestal in graften waar enige bodemverstoring heeft plaatsgevonden

RODE DOPHEIDE
(*ERICA CINEREA*)

Vijf bloeiende planten langs bospad in open, gedund dennenbos in de Waterlooosse bossen nabij Beesel (G. Peeters, VPL, 6 augustus 1998).

In dit gebied is de Rode dopheide in ieder geval nog tot het eind van de jaren zestig waargenomen (zie Atlas van de Ned. Flora, deel I). Het was ook vóór 1950 al één van de elf plaatsen waar de plant is gevonden in Nederland. De plant is bij Beesel vermoedelijk opgekomen uit de nog aanwezige zaadvoorraad, mogelijk ten gevolge van de werkzaamheden in het bos (dunningen).

GELE WIKKE
(*VICIA LUTEA*)

Enkele flinke planten in wegberm met veel vlinderbloemigen op de Bakheide bij Beesel (G. Peeters, VPL, 23 juni 1998).

Tot nu toe vooral in Zuid-Limburg en Zeeland ingeburgerd. Wordt de laatste jaren meer in het Midden-Limburgse Maasdal aangetroffen.

FIGUUR 5
Klein glidkruid (*Scutellaria minor*) (foto: B. Graatsma).

HONGAARSE WIKKE
(*VICIA PANNONICA* SUBSP.
PANNONICA)

Een groep van enkele tientallen planten op een braakliggend terrein bij Ouddorp, nabij Beesel. Samen met o.a. veel Bonte wikke (*Vicia villosa*) (G. Peeters, VPL, 28 mei 1998). Wordt soms aangevoerd. Er zijn nog geen plekken bekend waar de plant standhoudt.

KLEIN GLIDKRUID
(*SCUTELLARIA MINOR*) (FIGUUR 5)
Drie plekken in populierenbos met naaldhout ten N.O. van Roggel (R. Huinen, VPL,

zomer 1998).
De dichtstbijzijnde recente vindplaats ten westen van de Maas bevindt zich in het Kaldenbroek ten noordwesten van Venlo. Kwam vóór 1950 op veel plaatsen in Midden-Limburg ten westen van de Maas voor. In slootje langs natuurontwikkelingsgebied bij Boukoul (R. Barendse, VPL, zomer 1998).
De dichtstbijzijnde recente vindplaats ten oosten van de Maas bevindt zich in de Meiweg.

STIJVE OGENTROOST
(*EUPHRASIA STRICTA*)
Ca. 80 planten in een schrale wegberm met greppel. Circa 2 km ten noorden van Roggel (R. Huinen, VPL, zomer 1998).
Eén van de sterkst achteruitgegangene soorten in Limburg. Is met name in Noord- en Midden-Limburg zeer schaars geworden.

SLIJKGROEN
(*LIMOSELLA AQUATICA*)
Op de oostelijke Maasoever ter hoogte van de Zuiderbrug bij Venlo aan rand van een waterpartij ter plaatse van de vroegere monding van de Wijlderbeek (F. Coolen c.s., excursie van de florawerkgroep van de kring Venlo, zomer 1997). Tezamen met o.a. Bruin cypergras (*Cyperus fuscus*) en Rijstgras (*Leersia oryzoides*).

WALSTROBREMRAAP
(*OROBANCHE CARYOPHYLLACEA*)
In het beschermd natuurmonument de Hoge

Fronten in de bebouwde kom van Maastricht (M. Feenstra, zomer 1998).
Een opmerkelijke vondst in dit goed onderzochte gebied. De plant is nog niet eerder in Limburg waargenomen. De dichtstbijzijnde vindplaatsen liggen in het Maasdal in België en in het Rijndal in Duitsland.

BOSEREPRIJS
(*VERONICA MONTANA*)
In grote aantallen in het loofbos bij kasteel Hattem aan de zuidzijde van Roermond (R. Barendse en G. Peeters, VPL, 27 mei 1998). Zeer zeldzaam buiten Zuid-Limburg, Twente en de Achterhoek. De nieuwe plek is wellicht een oorspronkelijke groeiplaats. Volgens Weeda (in de Atlas van de Nederlandse Flora, deel 2) wordt de plant ook wel onopzettelijk door de mens aangevoerd en wordt de soort buiten Zuid-Limburg deels in stinsemilieus aangetroffen.

EIVORMIGE WATERBIES
(*ELEOCHARIS OVATA*)
Drie polletjes op de drooggevalle oever van een recent gegraven vennetje in het natuurgebied het Areven bij Stramproy (R. Barendse, VPL, zomer 1998).
De derde vindplaats in Nederland sinds het midden van de vorige eeuw. De tweede vondst werd in 1996 gedaan in een natuurontwikkelingsproject nabij Schinveld.

BOEKBESPREKING

ONZE GROOTE RIVIEREN

JAC.P. THIJSSSE, 1938 (Verkade, Zaandam). Heimans en Thijssse Stichting, Amsterdam / Uitgeverij Terra, Zutphen, 1998. ISBN 9062558453. Prijs in de boekhandel: f 39,90.

Na de Verkade-albums 'De Vecht' en 'De IJsel' heeft uitgeverij Terra in samenwerking met de Heimans en Thijssse Stichting nu de heruitgave verzorgd van Jac.P. Thijssse's zwerftochten langs de grote rivieren van Nederland. Een jubelverhaal over, zoals Thijssse destijds in zijn voorwoord schreef, 'de levensaderen van het land'.

Dit Verkade-album, het 18e album van de hand van één van onze meest vooraanstaande natuurbeschermers van het eerste uur, de in Maastricht geboren Jacobus Pieter Thijssse (1865-1945), verscheen in 1938 en kende destijds een ongekend hoge oplage van meer dan 100.000 exemplaren. De alom gewaardeerde Verkade-albums, die stuk

voor stuk dezelfde geest ademen van scherp waarnemen en vooral blijenieten, hebben, mede dankzij de vorm waarin ze zijn uitgegeven, een zeer ruime verspreiding gekend en als zodanig een belangrijke bijdrage geleverd aan de algemene kennis en waardering voor onze natuur en onze landschappen.

Geen reclame-actie in Nederland heeft zoveel en zo langdurig succes gehad als de plaatjesalbums van de firma Verkade uit Zaandam. Het succes van deze actie was grotendeels te danken aan Thijssse, een pionier en voortrekker op het gebied van de natuur- en milieu-educatie in Nederland, die de inhoud van het merendeel van de albums verzorgde. De schitterend uitgegeven verzamelalbums bevorderden op speelse wijze de belangstelling voor de natuur en het landschap in Nederland. 'Onze Grote Rivieren' geeft ons een beeld van

het landschap van onze grote rivieren in de jaren '30, gezien en op onnavolgbare wijze beschreven door Jac.P. Thijssse. In zijn latere werk gaf Thijssse blijk van zijn toegenomen kennis en inzicht. Dit is goed te merken in dit album. Thijssse beschrijft hierin het natuur- en cultuurlandschap van onze grote rivieren als een totaalbeeld, een synthese, als levensgemeenschap, waarbij het geheel zeer rijk geïllustreerd is met vele overzichtelijke en verhelderende platen en plaatjes naar aquarellen en tekeningen van de hand van de schilders-illustratoren C. en H. Rol en J. Voerman jr. De prachtige gezichten op de Maas, de Rijn, de Waal en de Merwede met hun karakteristieke dorpen en steden alsmede de mondingen van deze rivieren in de Noordzee, werden door hen schitterend in beeld gebracht. Maar ook het natuurschoon langs de rivieren is op onnavolgbare wijze

in een aantal fraaie aquarellen vastgelegd (een dijkbeemdvegetatie in 'Dijkhelling met bloemen' op pag. 45). Zelfs aan de stedelijke natuur is in dit Verkade-album niet alleen in woord maar ook in beeld aandacht besteed (de rijk begroeide eeuwenoude stadsmuren in het Lang Grachtje te Maastricht in 'Straatje, Maastricht' op pag. 21). 'Onze Grootte Rivieren' is daarmee anno 1998 verworven tot een historisch tijdsdocument van een typisch Nederlands cultuurlandschap en heeft nu een grote meerwaarde gekregen, doordat het een ijkpunt is geworden in de riviergeschiedenis.

Na ruim 50 jaar staan de Verkade-albums weer volop in de belangstelling. Nu gaat de aandacht echter vooral uit naar de veranderingen die het landschap sinds de tijd van Thijsse heeft ondergaan, met name in relatie tot het huidige natuurbeheer.

Aangezien veel ontwikkelingen rond de Nederlandse rivieren dateren van de laatste zestig jaar en dus niet in de oorspronkelijke druk van 'Onze

Grootte Rivieren' zijn opgetekend, is in deze ongewijzigde herdruk achterin een nieuw katern opgenomen met tekst en topografische kaart-fragmenten, die de verbinding leggen met de huidige situatie. Dit aanvullend deel, dat door het gebruik van een andere kleurstelling duidelijk van het facsimile deel te onderscheiden is, bevat informatie over de veranderingen die sinds 1938 in het rivierengebied hebben plaatsgevonden.

Na al deze lof en waardering toch nog enkele kritische kanttekeningen bij deze heruitgave. Zo blijken de nadere aanduidingen van enkele details in de aquarel-afbeeldingen, die in de oorspronkelijke editie achter een aantal grote (destijds los in te plakken) platen verscholen gingen, bij deze facsimile heruitgave helaas te zijn weggefallen. De in deze facsimile herdruk meegedrukte kleur-reproducties van de originele Verkade-plaatjes c.q. aquarellen zien er op het eerste gezicht zeer fraai uit, doch bij een vergelijking met de oorspronkelijke, apart in te plakken Verkade-platen,

missen ze nu eenmaal de 'warmte', 'helderheid' en 'diepte' die de originele, op zwaar ('aquarel-') papier gedrukte platen zo bijzonder maakten. De charme van het originele verzamel-album is met het meedrukken van de kleurplaten op het gladde papier in deze reproductie helaas verloren gegaan.

In het aanvullend deel tenslotte mis ik het 'beeld' van het rivierenlandschap anno 1998 in de vorm van een aantal foto's van de huidige situatie.

Met de realisatie van deze goed verzorgde heruitgave van dit bijzondere album treden hopelijk velen weer in de voetsporen van Jac.P. Thijsse langs de grote rivieren van Nederland. Tezamen met een lezenswaardige aanvulling een aanrader voor iedereen die geïnteresseerd is in het ontstaan en het karakter van het Nederlands rivierenlandschap.

Bart Graatsma

VERENIGINGSNIEUWS

OPROEP VOOR DE ALGEMENE LEDENVERGADERING OP DONDERDAG 4 MAART 1999

De jaarlijkse algemene ledenvergadering vindt dit jaar plaats op donderdag 4 april om 20.00 uur in het Natuurhistorisch Museum te Maastricht, voorafgaand aan een door de Kring Maastricht georganiseerde lezing van Bart Peters over het herstel van Limburgse beeksystemen. De agenda voor deze vergadering luidt als volgt.

1. Opening

2. Verslag van de vorige ledenvergadering

Het verslag van de ledenvergadering op donderdag 5 maart 1998 staat hiernaast afgedrukt en zal ter vergadering worden uitgereikt.

3. Jaarverslag en jaarrekening 1998

Ter vergadering worden het jaarverslag en de jaarrekening over 1998 uitgereikt aan de aanwezigen en zo nodig mondeling toegelicht. Beide stukken liggen vooraf bij de secretaris voor leden ter inzage en kunnen daar bovendien op verzoek worden opgevraagd.

4. Begroting 1998

Ter vergadering zal de penningmeester een door het algemeen bestuur vastgesteld begrotingsvoorstel uitreiken en toelichten.

5. Benoeming bestuursleden

Volgens het vastgestelde rooster moeten in 1999 aftreden de bestuursleden C. Adams-Kaasra, G. van der Mast en W. Jansen. Ze zijn alledrie herkiesbaar.

6. Bezwarenprocedure Keulsebaan Zuid te Roermond

Het bestuur heeft besloten tot het voeren van een bezwarenprocedure tegen het vestigen van een bedrijventerrein op de locatie Keulsebaan Zuid te Roermond. In dit verband is aan de bestuursrechter te Roermond gevraagd om een voorlopige voorziening te treffen. Formeel heeft het bestuur voor het optreden in rechte goedkeuring van de ledenvergadering nodig op grond van artikel 11 van de statuten. Voorgesteld wordt om het bestuur te machtigen tot het plegen van alle rechtshandelingen die in het verdere verloop van de procedure nodig kunnen zijn.

7. Rondvraag

VERSLAG VAN DE ALGEMENE LEDENVERGADERING OP DONDERDAG 5 MAART 1998

De jaarlijkse algemene ledenvergadering vond plaats in het Natuurhistorisch Museum te Maastricht, voorafgaand aan het programma van de vaste kringavond van de Kring Maastricht. Er waren circa 30 leden aanwezig.

Het verslag van de ledenvergadering van maandag 10 maart 1997 wordt ongewijzigd vastgesteld.

De ledenvergadering stelt het jaarverslag en de jaarrekening over 1997 vast na een korte toelichting door de penningmeester. Tevens stemt de ledenvergadering in met de voor het jaar 1998 opgestelde begroting.

De volgens het vastgestelde rooster in 1998 aftredende bestuursleden worden alle met algemene stemmen herkozen. Het betreft R. Akkermans, A. Heijnen, J. Hermans, A. Lenders en H. Schmitz. Op voordracht van het bestuur benoemt de ledenvergadering F. Coolen van de kring Venlo tot nieuw bestuurslid. Het algemeen bestuur bestaat nu uit veertien leden.

Van de rondvraag wordt geen gebruik gemaakt.

Aansluitend aan de ledenvergadering verzorgt de heer J. Adams een dialezing over vlinders en het provinciale vlinderatlasproject.

GENOOTSCHAPSDAG 1999

NATUURHISTORISCH GENOOTSCHAP IN LIMBURG

Op **zaterdag 20 februari 1999** organiseert het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg haar tweede **GENOOTSCHAPSDAG** voor leden en andere geïnteresseerden.

Deze dag vindt wederom plaats in het **Bisschoppelijk College 'Broekhin', Bob Boumanstraat 30/32 te Roermond.**

Doel van deze dag is de contacten tussen leden van het Genootschap onderling, maar ook tussen Genootschapsleden en andere groene organisaties te stimuleren. Deze dag is voor iedereen toegankelijk.

Het programma begint om **10.00 uur** (zaal open vanaf 9.30 uur) en ziet er als volgt uit:

10.00 u: **Opening** van de tweede Genootschapsdag door de heer A. Lenders, voorzitter van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg.

10.10-11.00 u: **Korte voordrachten** uit de verschillende Studiegroepen:

- *Limburg, een herpetologisch grensgeval* (HSG - H. Van Buggenum)
- *Mergelgroeve 't Rooth, een plek waar zeldzame varens groeien* (PSG - E. Blink)
- *De SOK en de Van Schaik-Stichting, een sterk koppel* (SOK - E. Lamkin)
- *De Oranje lucernevlinder in Limburg in 1998* (VSG - J. Adams)
- *Wat doet de Paddestoelenstudiegroep?* (PSL - P. Jennen)
- *De Rosse sprinkhaan* (SSG - W. Jansen)
- *Inventarisatie 'Paardekop', een natuurgebied bij Ysselsteyn* (Kring Venray - G. Janssen)
- *De natuur van oude en nieuwe Maasoeveren in Noord-Limburg* (Kring Venlo - F. Coolen)

11.00-11.30 u: **Presentatie van jaar- en activiteitenprogramma's** voor 1999 van de Kringen en Studiegroepen.

11.30-13.45 u: **PAUZE**

Tijdens de lange middagpauze is er naast de mogelijkheid tot het nuttigen van een volledig verzorgde warme lunch, volop gelegenheid tot het bekijken van de diverse stands en het uitwisselen van gegevens en contacten.

Aanwezig zijn: Waterschap Peel en Maasvallei, Waterschap Roer en Overmaas, Zuiveringsschap Limburg, Provincie Limburg, Staatsbosbeheer Regio Limburg/Oost-Brabant, Stichting Het Limburgs Landschap, Stichting FLORON, Vogelwacht Limburg, Vereniging Natuurmonumenten, Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie, Stichting Ark, Stichting Instandhouding Kleine Landschapelementen, Biologisch Station Krickenbecker Seen e. V., de Vlinderstichting, de Wielewaal vzw, LIKONA, IVN, Stichting de Lierlelei, Publicatiebureau van het Natuurhistorisch Genootschap, Nederlandse Mycologische Vereniging, Gemeente Heel met het project Beegderheide, Stichting Botanische Tuinen Limburg, Meijs Publishers en de Wetenschapswinkel Biologie.

v.a. 13.45 u: Een reeks **korte lezingen** verzorgd door de Studiegroepen:

13.45-14.05 u: *De Rode Lijst van bedreigde planten in Limburg* (T. Mulder, PSG)

14.10-14.30 u: *Inventarisatie-werkzaamheden van onderaardse kalksteengroeven* (J. Knubben, SOK-werkgroep Gronoma)

14.35-14.55 u: *Visleefgemeenschappen en beektypen* (G. Hoogerwerf, VSG)

15.00-15.45 u: **PAUZE:** gelegenheid tot het bekijken van de diverse stands.

15.45-16.05 u: *De recente ontwikkelingen rondom het natuurgebied 'De Drie struik' bij Melick-Herkenbosch* (W. Jansen, Werkgroep Meinweg)

16.10-16.30 u: *Wat laten we gebeuren met de Geelbuikvuurpad?* (D. Frissen, HSG)

± 16.40 u: **Afsluiting** van de Genootschapsdag 1999 door de voorzitter van het NHGL.

Deelname aan deze dag is voor iedereen gratis. **Aanmelden:** bij voorkeur **telefonisch bij Mevr. C. Adams**, tel. 045-5723169 of **schriftelijk** middels de bij het januari-nummer gevoegde **aanmeldingskaart**.

Indien men gebruik wil maken van de **warme lunch**, verzoeken wij U f20,- over te maken op postgiro 429851 t.n.v. Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap onder vermelding van "lunch Genootschapsdag 1999".

Verdere inlichtingen over deze dag kunt U inwinnen bij de heer J. Hermans, Hertestraat 21, 6067 ER Linne, tel. 0475-462440.

NATUURHISTORISCH GENOOTSCHAP IN LIMBURG

AGENDA VAN ACTIVITEITEN

DONDERDAG 4 FEBRUARI heeft **Kring Maastricht** Bart Peters uitgenodigd voor een lezing over het herstel van Limburgse beeksystemen. Op deze avond zal uitgebreid worden ingegaan op interessante beekprocessen en hun effecten. Hierbij wordt gebruik gemaakt van ervaringen langs o.a. de Worm, de Geul, de Vloedgraaf, de Geleenbeek, de Niers en de Kalbach (bevers). De ledenbijeenkomst vindt plaats in het Natuurhistorisch Museum in Maastricht. Begin om 20.00 uur.

MAANDAG 8 FEBRUARI zal Ludy Verheggen, die verbonden is als medewerker van de Stichting IKL, voor **Kring Heerlen** een lezing houden over de verspreiding en ecologie van de hazelmuis. Ook zal hij de beheerswerkzaamheden die IKL voor deze soort momenteel uitvoert belichten. De bijeenkomst vindt plaats in de zaal van Stichting Botanische Tuin, St. Hubertuslaan 71 te Terwindsel (Kerkrade-West). Aanvang 20.00 uur. Iedereen is welkom.

WOENSDAG 10 FEBRUARI treffen de leden van de **Vlinderstudiegroep** zich in het Natuurhistorisch Museum Maastricht. Aanvang 20.00 uur.

DONDERDAG 11 FEBRUARI heeft **Kring Roermond** Thijs Abbenhuis uitgenodigd voor een lezing met de titel, "Het stenen bloembed". In deze lezing wordt ingegaan op de vestigingsmogelijkheden van de flora en fauna op mijnsteenbergen, die bekend staan als een zeer heet biotoop. Ook zal de geologische geschiedenis uiteengezet worden. Dit alles vindt plaats in het Roerstrekmuseum, Kerkplein 10, St. Odiliënberg. Aanvang **19.30 uur**. Er zal worden geëindigd om ongeveer 21.15 uur. Iedereen is welkom.

ZATERDAG 20 FEBRUARI wordt er de tweede **Genootschapsdag** in Roermond gehouden. Voor uitgebreide informatie: zie binnenzijde van de omslag van dit nummer.

ZONDAG 21 FEBRUARI organiseert **Kring Venray** een werkdag, waarbij kan worden geholpen met het opzetten van een raster ten behoeve van de amfibieëntrek in Oostrum. Verplichte opgave bij Henk Heijligers (077-4632885).

DINSdag 23 FEBRUARI komt het **Dagelijks bestuur** bijeen voor haar maandelijkse vergadering te Roermond. Genootschapsleden die nog een punt voor de agenda hebben, dienen dit tijdig door te geven aan H. Schmitz (Algemeen secretaris).

DONDERDAG 25 FEBRUARI zal dr. Loes van Wijngaarden-Bakker, werkzaam bij het Instituut voor Pre-en Protohistorie van de Universiteit van Amsterdam, voor de **Plantenstudiegroep** een lezing houden over grote grazers als historische referentie voor begrazing. Iedere geïnteresseerde is welkom in het Natuurhistorisch Museum Maastricht. Aanvang 20.00 uur.

DONDERDAG 25 FEBRUARI heeft **Kring Venray** een bijeenkomst in het Gemeenschapshuis, Watermolenstraat 1, te Oostrum. Daar heet varia-avond is, kunnen mensen weer hun naturalia en dia's tonen. Aanvang 20.00 uur.

ZONDAG 28 FEBRUARI houdt de **Plantenstudiegroep** een winterwandeling in de omgeving van Dilsen aan de Maas in België. Martine Lejeune en Johan den Boer verwachten geïnteresseerden om 12.30 uur achter NS-station Maastricht (zij-ingang aan de Meerssenerweg) of men staat om 13.00 uur op de parkeerplaats aan de Visserstraat in (Oud)Dilsen.

DONDERDAG 4 MAART organiseert **Kring Maastricht** i.s.m. IVN-Maastricht een lezing met de titel, "Vissen is meer dan U denkt". De heren Hellwig en Schmitz zullen stilstaan bij de beleving van de visser als gast van de natuur. Het auditorium van het Natuurhistorisch Museum Maastricht vangt geïnteresseerden vanaf 20.00 uur op.

DONDERDAG 4 MAART wordt er weer een **Algemene ledenvergadering** gehouden. Voor meer informatie zie volgende nummer binnenin.

ZONDAG 7 MAART organiseert **Kring Venlo** een diersporenexcursie. Het verzamelpunt bij de tennisclub Tegelen op het sportcomplex De Snelle Sprong (zuidzijde). Aanvang is 9.30 uur

MAANDAG 8 MAART verzorgt de secretaris van **Kring Heerlen** zelf een lezing. Paul Spreuwenberg zal het gaan hebben over "De Alpenflora. Wie wordt er niet door geboeid, de meeste kennen de planten uit de praktijk. Aan de hand van ongetwijfeld magnifieke dia's zal Paul de boeiende harde leefwereld van deze specifieke soorten belichten. De bijeenkomst vindt plaats in de zaal van Stichting Botanische Tuin, St. Hubertuslaan 71 te Terwindsel (Kerkrade-West). Aanvang 20.00 uur.

WOENSDAG 10 MAART vinden de leden van de **Vlinderstudiegroep** elkaar op een bijeenkomst in het Natuurhistorisch Museum Maastricht aan het Bosquetplein. De avond begint om 20.00 uur.

DONDERDAG 11 MAART houdt **Kring Roermond** een treffen in het Roerstrekmuseum, Kerkplein 10 te St. Odiliënberg. Aanvang 20.00 uur.

VRIJDAG 12 MAART is er weer een bijeenkomst van de **Studiegroep onderaardse kalksteengroeven** in het Natuurhistorisch Museum Maastricht. Aanvang 19.30 uur.

DONDERDAG 18 MAART komt het **Algemeen bestuur** voor haar vergadering bijeen in Roermond. Genootschapsleden die nog een punt voor de agenda hebben, dienen dit tijdelijk door te geven aan H. Schmitz (Algemeen secretaris).

ZATERDAG 20 MAART vindt er door **Kring Venray** een dasserburchtencontrole plaats. Er wordt vertrokken om 9.00 uur vanaf NS-station Venray.

DONDERDAG 25 MAART houdt **Kring Venray** een bijeenkomst, waarbij een verslag van een reis naar Slovenië (natuurvakantie) wordt gegeven. Aanvang 20.00 uur in het Gemeenschapshuis, Watermolenstraat 1, te Oostrum.

VRIJDAG 26 MAART organiseert de **Plantenstudiegroep** een discussie-avond over herintroductie van (zeldzame

Aankondigingen voor deze rubriek dienen uiterlijk de 15e van de maand voorafgaande aan die waarin de activiteiten plaatsvinden schriftelijk bij de redactie bekend te zijn.

HERPETOLOGISCHE STUDIEGROEP

Secretaris: R. Tilmans
Kerkstraat 62, 6267 EE Cadier en Keer
Telefoon 043-4073099

PLANTENSTUDIEGROEP

Secretaris: E.N. Blink
Pius XII straat 20, 6247 AW Gronsveld

SPINNENWERKGROEP LIMBURG

Inlichtingen: J.H.G. Peeters
Telefoon overdag: 043-3505484

STUDIEGROEP ONDERAARDSE

KALKSTEENGROEVEN
Secretaris (a.i.): Joep Orbons
Holdaal 6, 6228 GH Maastricht

VLINDERSTUDIEGROEP

Secretaris: J. Queis
Spaanse singel 2, 6191 GK Beek

ZOOGDIERENWERKGROEP

Inlichtingen: T. Lenders
Groenstraat 106, 6074 EL Melick

KEVERSTUDIEGROEP

Secretaris: G.J.M. van Buren
Handvorm 9, 6372 DK Schaesberg

PADDESTOELENSTUDIEGROEP

Inlichtingen: P.H. Kelderman
Herkenbroekerweg 23, 6301 EG Valkenburg

VISSENWERKGROEP

Inlichtingen: R. Akkermans
Wilhelminalaan 47, 6042 EL Roermond

SPRINKHANENSTUDIEGROEP

Contactpersoon: W. Jansen
Wilhelminalaan 85, 6042 EM Roermond

VOGELSTUDIEGROEP

Contactpersoon: Rob van der Laak
Bethlehemstraat 34, 6418 GK Heerlen

WERKGROEP BEHOUD SCHINVELDSE

BOSSEN EN BRUNSSUMMERHEIDE
Secretaris: P. Spreuwenberg
Aan de Slagboom 2, 6372 KW Schaesberg

MOSSENSTUDIEGROEP

Inlichtingen: J. Hermans
Hertestraat 21, 6067 ER Linne

WERKGROEP MEINWEG

Inlichtingen: W. Jansen
Wilhelminalaan 85, 6042 EM Roermond

STUDIEGROEP BLOEMEN EN BIJEN

Contactpersoon: L. Hensels
Tramstraat 9, 6088 EA Roggel

LIBELLENSTUDIEGROEP

Contactpersoon: J. Hermans
Hertestraat 21, 6067 ER Linne

SLAKKENWERKGROEP

Contactpersoon: S. Keulen
Mesweg 10, 6336 VT Hulsberg

KRING MAASTRICHT

Voorzitter (a.i.): D.Th. de Graaf
Klokbeckerstraat 20, 6216 TR Maastricht

KRING HEERLEN

Voorzitter: P. Thomas
L.T.M.-weg 26, 6412 BP Heerlen

KRING VENLO

Voorzitter: J. Eenshuistra
L. van Beierenstraat 1, 5913 VM Venlo

KRING ROERMOND

Voorzitter: M. de Ponti
Parklaan 10, 6045 BT Roermond

KRING VENRAY

Secretaris: H. Heijligers
Lottumseweg 27, 5872 AA Broekhuizen